तत् त्वं पूषन् अपावृणु
केन्द्रीय विद्यालय संगठन

योऽनूचानः स नो महान्

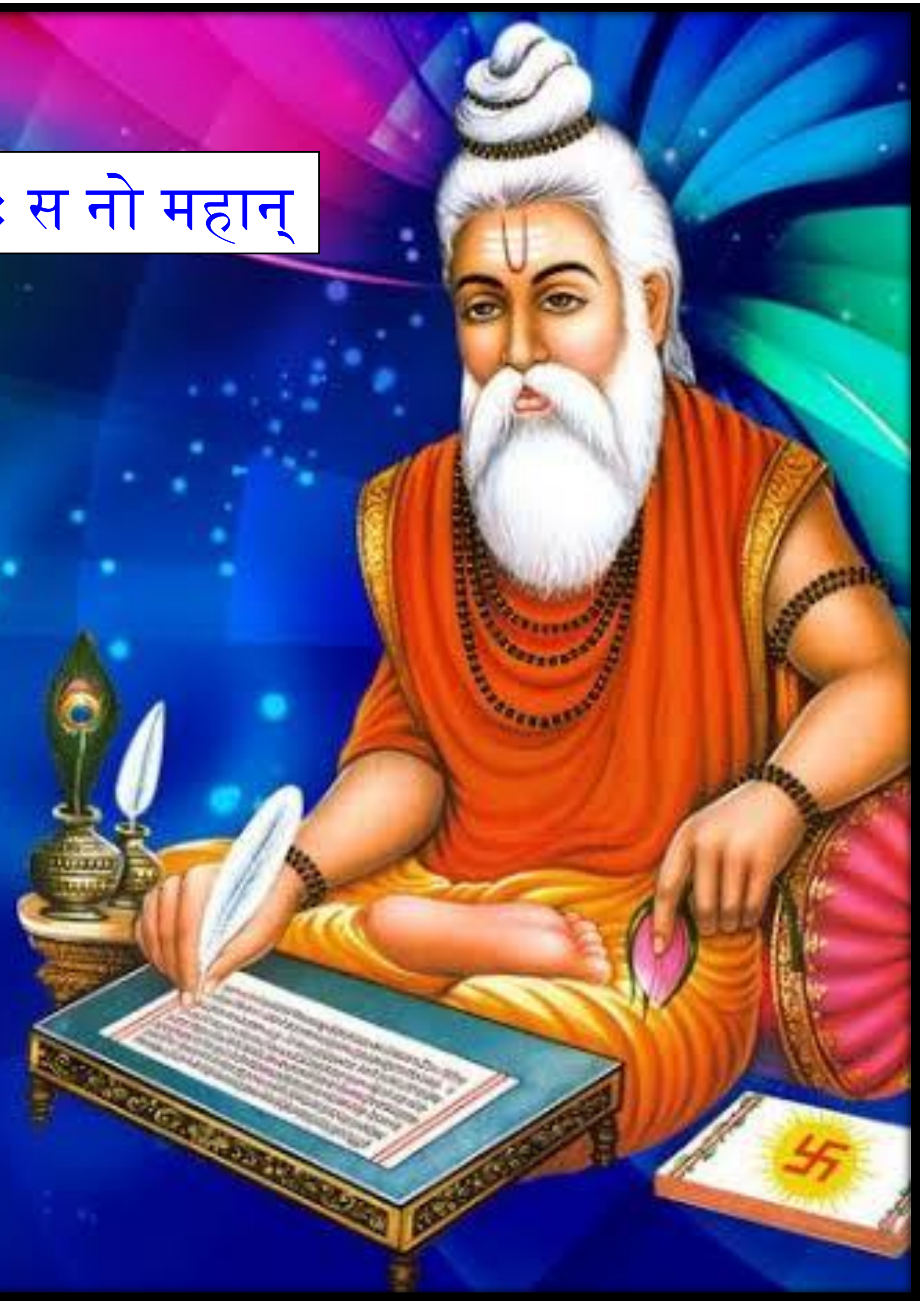

हैदराबाद् संभागः ।

दशमी कक्षायाः

संस्कृत - छात्राध्ययनसामग्री

प्रथमसत्रम् / I TERM

2021 - 2022

चेबिय्यं वेङ्कट रामय्यः ,
प्र.स्ना. शि. - संस्कृतम्
केन्द्रीय विद्यालयः नं .1 उप्पल् ।

पुरोवाक् "श्री मात्रे नम:" ।

महानयं प्रमोदस्य विषय: यत् " बालानां सुखबोधाय " विशिष्य दशमीकक्षाया: छात्राणां कृते संरचितेयं छात्राध्यायनसूक्ष्मसामग्री CBSE संस्थाया: नूतन पाठ्यक्रमानुसारं प्रथमसत्रस्य नवीनतमप्रश्नपत्रम् आधृत्य सरलशैल्या विलसति । " अ " इति भागेन चत्वारिंशत् (40) अंकानां कृते CBSE प्रथमसत्रस्य प्रश्नपत्र - प्रारूपम् (Blue print) अनुसृत्य विनिर्मिता इयं अध्ययनसामग्री । " अ - भागे " पञ्चविंशति (25) अंकानां कृते बहुलैच्छिक - प्रश्नै: (MCQ's) अनुप्रयुक्त - व्याकरणम् पञ्चदश (15) अङ्कै: पठितावबोधनं च दशप्रश्नेषु विद्येते । अत्र न केवलं प्रश्नोत्तराणि , अपितु अभ्यासार्थं प्रश्ना: अपि प्रदत्ता: । अस्यां सहायकसामग्र्यां प्रत्येकस्य प्रश्नस्य उत्तरं कथं लेखनीयम् इत्यपि संसूचितम् । अत्र व्याकरणबिन्दूनामुपरि विशेषावधानं प्रदत्तम् । दशमीकक्षाया: छात्रेभ्य: प्रथमसत्रे इयं संस्कृतसूक्ष्मसामाग्री कल्पतरुरिव वाञ्छिततफलप्रास्त्यै सहकरोतीति संभाव्यते । अवसरेऽस्मिन् अस्या: सामग्र्या: प्रणेतारं प्रियमित्रम् अस्माकं संस्कृतविभागे अन्यतमं प्रशिक्षित - स्नातक - शिक्षकं श्रीमन्तं चेबिय्यं वेंकटरामय्य महोदयं आशीर्भि: समतोषयितुं भगवन्तं हनूमन्तं संप्रार्थये ।

बुधजनविधेय:

डॉ. चिलुकूरि दुर्गाराव:

दिनांक: :- 26 - 07 - 2021 . प्रशिक्षित - स्नातक - शिक्षक: , के . वि . नं - 1 , उप्पल् , हैद्राबाद् ।

****

कर्मणैव जयति पुरुष:

ॐ यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ गीता . 6 . 30 ॥

अस्मिन् संसारे कियन्त: मानवा: सन्ति ये जायन्ते मृत्युं च प्राप्य परलोकं गच्छन्ति । परन्तु कति जना: सन्ति ये तेषां विषये जानन्ति ? सम्भवत: अत्यल्पा: एव । यतोहि लोक: सर्वदा कर्मयोगिनाम् एव स्मरणं करोति । गीतायां श्रीकृष्णेन अस्मादेव कारणात् पूर्वमेव कथितं यत् - " योग: कर्मसु कौशलम् " इति । कक्षादशम्या: छात्राणां कृते सूक्ष्माध्ययन - सामग्र्या: निर्माणं स्वयमेव कठिनं कार्यं भवति । परन्तु कार्यमिदं CBSE - 2021 - 22 प्रथमसत्रस्य कृते निर्विघ्नं परिसमाप्य श्री रामय्या महोदय: " कर्मणैव जयति पुरुष: " इति वचनम् अन्वर्थमकरोत् । श्री वेंकट रामय्य महोदयस्य कठिनतरपरिश्रमेण दृढसंकल्पेन एव बालहितकार्योऽयं सुसम्पन्नो जात: । अस्या: सूक्ष्म - सामाग्र्या: निर्माणार्थं महोदयाय अहं धन्यवादान् ज्ञापयामि । अस्या: सामग्र्या: मुखपत्रस्य निर्माणं मया कृतमस्ति । मुखपत्रे अंकितं सुभाषितं विशेषरूपेण बालानां कृते एव योजितम् अस्ति । मूलसुभाषितम् अस्ति महाभारतस्य शल्यपर्वणि यथाहि -

" न हायनैर्न पलितै: न वित्तेन न बन्धुभि: । ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचान: स नो महान् ॥

ऋषिप्रोक्त: परम्पराप्राप्त: अनूचान: सनातन: धर्म एव अस्माकं महान् अस्ति । यश्च निरन्तराभ्यासेन अध्ययनेनैव प्राप्तुं शक्य: । यतोहि बालानां धर्मोऽपि निरन्तराध्ययनशीलता एवास्ति । अत: अहं चिन्तयामि यत् बालै: स्वाध्यायधर्मस्य पालनेन स्वमातृ - पितृ - गुरूणां मस्तकं गर्वेण गौरवोन्मुखं करणीयम् । उपरि लिखित: " यो मां पश्यति ...." इत्यादि गीताश्लोक: अमुमेवार्थं द्योतयति यत् भक्तिभावयुक्ता: भक्ता: यथा सर्वत्र ईश्वरमेव पश्यन्ति तथैव छात्रा: स्वज्ञानपिपासां शमयितुं अध्ययने अर्जुन इव लक्ष्यैकायत्तचित्ता: भवेयु: इति ।

श्रीमान् पङ्कज सिन्ह:

दिनांक: :- 26 - 07 - 2021 . प्रशिक्षित - स्नातक - शिक्षक: , केन्द्रीय विद्यालय: , करनाल: , गुरुग्राम सम्भाग:

FORE WORD

I am happy to know that I - TERM Sanskrit Micro Material of class X has been prepared by Mr. Ch V Ramaiah T.G.T. (Sanskrit) of this vidyalaya .

I am sure that this material will cater to the needs of class X Board going students and help them to score better and also to overcome their examination stress.

Since this Sanskrit Material is prepared as per the CBSE curriculum with the latest changes in the syllabus and I -TERM new pattern in the design of Question Paper for the academic year 2021 - 22, I am sure that this will benifit the Sanskrit students in I -TERM Board examination to a great extent .

In this connection I appreciate the Sanskrit Department of KV NO 1 , Uppal in general and Mr. Ch V Ramaiah T.G.T. (Sanskrit) in particular for his relentless efforts in bringing the Sanskrit Micro material .

छात्राध्ययनसामग्री इयं दशमी कक्षाया: छात्रेभ्य: वाञ्छितफलप्राप्त्यै सहयोगं प्रददाति इति दृढं विश्वस्यते ।

दिनाङ्क: :- 26 - 07 - 2021.

(पि . श्रीनिवास राजु)
प्राचार्य:
के . वि . नं - 1 , उप्पल् , हैदराबाद् ।

PREFACE

" अस्मदाचार्य - पर्यन्तां वन्दे गुरुपरम्पराम् " CH V RAMAIAH , T . G . T . (Sanskrit)

I would like to express my gratitude to Shri. P. Srinivasa Raju Garu Principal and Vice Principal Smt. N Rajeswari who gave me moral support by writing the foreword and message for this Sanskrit Micro material for I TERM 2021 - 22.
It is because of their Motivation and support I could prepare Class X Sanskrit Micro Material as per the new CBSE pattern 2021 - 2022 (I TERM) for the benefit of Class X Students.

The model paper at the begining for I Term of the material as per the latest CBSE pattern (I TERM 21 - 22) with key will boost the students' confidence. So , I request you all to follow the INDEX for I TERM Syllabus . Worksheets have been given with answers at the end of every lesson for practice.

While other subjects have ample study material , there has been a gap in the same for Sanskrit. Thus , it has been my dream to bridge that gap. I have voluntarily taken up task of preparing such useful material for Sanskrit students. The entire credit goes to My Principal Sir and Vice Principal mam.

I , personally thank Dr. Ch Durga Rao and Smt. Padmavathi mam , the scholars of our Sanskrit Department KV NO 1 , Uppal , Hyderabad Region for their timely suggestions and continuous monitoring of the material to come out .

I Thank my Sanskrit Brothers and Friends of HYDERABAD Region for their concern and encouragement .
I also thank Sanskrit Scholors from other Regions - (Chennai) Sri.Venkatesan , Sri Raghavendra Sharma , (Ernakulam) Sri Shibu , (Bangolore) Sri L M Bhat , Sri V V Bhat .

Special thanks to All India Sanskrit Teacher's friend Sri . Pankaj Singh , KV , Karnal , Gurugram Region for his support and encouragement throughout and for also designing the first page.

I seek blessings from my Sanskrit fraternity . Any errors may please be intimated to me for further corrections in the next edition.

I strongly believe that in this critical CORONA pandemic year, students will be benifitted by this self explanatory material to score more hundreds in Board Exam (TERM I & II 2021 - 22) . I think this is the right time to practice and prepare for I TERM Exam . I wish all the best to the aspiring students .

MESSAGE

My sincere accolades to Shri CH Venkata Ramaiah , TGT Sanskrit , KV No 1 Uppal , for his relentless efforts in shaping I -TERM Class X Sanskrit Micro Material for the session 2021 - 2022 . I strongly believe that this Micro Material , in revised CBSE - 21 - 22 Pattern will be immensely beneficial to all the students who access it .

The initiative of Shri CH Venkata Ramaiah towards making students learn Sanskrit without complexities during this toughest pandemic situation is praise worthy .

I wish maximum Class X children reap the fruit of Mr. Ramaiah's hard work in learning Sanskrit through this Term wise - Question wise and Chapter wise - Sanskrit Micro Material.

My Best Wishes to Mr. CH V Ramaiah and his Students !

N RAJESHWARI

दिनाङ्क: :- 26 - 07 - 2021.

VICE PRINCIPAL

KV NO 1 UPPAL
HYDERABAD .

K.V.NO-1 UPPAL . K.V.S. (R.O.) HYDERABAD . CLASS -10 . TERM I . SANSKRIT MICRO MATERIAL . CBSE - 2021 - 2022 .

कक्षा - दशमी । संस्कृतपाठ्यक्रम: - 2021 - 22 . (कोड नं. 122) (24 / 07 / 2021)

प्रथमसत्रस्य पाठ्यक्रम: C B S E प्रश्नपत्रप्रारूपम् च । प्रथमसत्रीय - मूल्यांकनम् - 40 अङ्का: + 10 आन्तरिक - मूल्याङ्क नम् = 50 ।

" अ " - भाग: (बहुविकल्पात्मका: प्रश्ना:) 40 अङ्का: अनुप्रयुक्त - व्याकरणम् - 25 अङ्का:

समयः :- सार्धहोरा पठितावबोधनम् - 15 अङ्का:

****

CLASS - 10 . SANSKRIT . प्रथमसत्रस्य प्रश्नपत्रप्रारूपम् - 40 अङ्काः | C.B.S.E. BLUE PRINT - 2021 - 2022 .

अनुप्रयुक्त - व्याकरणम् - 25 अङ्का:

प्रश्नः	प्रश्न - प्रकारा: पाठ्यबिन्दव: च |	अङ्का:	पृ.सं
	" अ " - भाग: (बहुविकल्पात्मका: प्रश्ना:) 40 अङ्का: अनुप्रयुक्त - व्याकरणम् - 25 अङ्का:		
	प्रथमसत्रस्य प्रश्नपत्रप्रारूपम् आदर्श - प्रश्नाः च | I TERM EXAM BLUE PRINT OF 10 QUESTIONS		8
	प्रथमसत्रस्य आदर्शप्रश्नपत्रम् उत्तरसहितं च I TERM EXAM MODEL PAPER WITH KEY .		9 / 12
1	सन्धिकार्यम् :- * व्यञ्जनसन्धि: :- वर्गीय - प्रथमाक्षराणां तृतीयवर्णे परिवर्तनम् , वर्गीय - प्रथमवर्णस्य पञ्चमवर्णे परिवर्तनम् - 2 * विसर्गसन्धि :- विसर्गस्य उत्वम् , विसर्गस्थाने - स् , श् , ष् - 2	1 x 4 = 4	13
2	समास: :- वाक्येषु समस्तपदानां विग्रह: विग्रहपदानां च समास: - * तत्पुरुष: - विभक्ति: (1 अङ्कः) | * अव्ययीभाव:- (अनु , उप , स / सह , निर् , प्रति , यथा) (2 अङ्कौ) | * द्वन्द्व: इतरेतर (1 अङ्कः)	1 x 4 = 4	17
3	प्रत्यया: :- * तद्धिता: - मतुप् , त्व - 3 अङ्काः * स्त्रीप्रत्यय: - टाप् - 1 अङ्क:	1 x 4 = 4	20
4	वाच्यपरिवर्तनम् :- केवलं लट् लकारे (कर्तृ , कर्म , क्रिया) - 3	1 x 3 = 3	22
5	समय: - अङ्कानां स्थाने शब्देषु समयलेखनम् | (सामान्य , सपाद , सार्ध , पादोन) - 4	1 x 4 = 4	27
6	अव्ययपदानि (26) :- उच्चैः , च , श्व: , ह्य: , अद्य , अत्र - तत्र , यत्र - कुत्र , इदानीम् , अधुना , सम्प्रति , साम्प्रतम् , यदा , तदा , कदा , सहसा , वृथा , शनैः , अपि , कुत: , इतस्तत: , यदि - तर्हि , यावत् - तावत् ।	1 x 3 = 3	28
7	अशुद्धि - संशोधनम् :- * वचन - लिङ्ग - पुरुष - लकार - दृष्ट्या संशोधनम् ।	1 x 3 = 3	33

* पठितावबोधनम् - 15 अङ्का:

8	प्रश्ननिर्माणम् :- वाक्येषु रेखांकित - पदानि अधिकृत्य पञ्चप्रश्नानां निर्माणम् । प्रश्नवाचकपदानां चयनम् ।	1 x 5 = 5	36
9	पर्यायपदानां , - विशेषण - विशेष्य पदानां वा मेलनम् , अथवा - वाक्येषु प्रयोग: । (पाठान् आधृत्य लघूत्तरात्मका: प्रश्ना: ।)	1 x 4 = 4	38
10	भाषिक - कार्याय तत्त्वानि :- (पाठाधारितानि वाक्यानि दीयन्ते) - * कर्तृ / क्रिया - पदचयनम् । * विशेषण - विशेष्य - पदचयनम् । * पर्याय / विलोम - पदचयनम् । (वाक्ये विद्यमानं शुद्ध - उत्तरपदम् निर्देशानुसारं प्रदत्त - विकल्पेभ्यः चित्वा लेखनीयम् भवति)	1 x 6 = 6	40

पाठ्य - पुस्तकम् - " शेमुषी - संस्कृत - पाठ्यपुस्तकम् - द्वितीय:भाग: । (दशमश्रेण्यै) CBSE द्वारा 2021 - 2022 (24 / 07 / 2021) परीक्षायै निर्धारिता: पाठा: :-

पाठसंख्या	पाठस्य नाम	विषय:	पृष्ठ संख्या
प्रथम: पाठ:	शुचिपर्यावरणम्	पद्यात्मक:	43
द्वितीय: पाठ:	बुद्धिर्बलवती सदा	गद्य - पद्यमय:	47
** चतुर्थः पाठः ADDED	शिशुलालनम्	नाट्यांश:	51
पञ्चम: पाठ:	जननी तुल्यवत्सला	गद्यात्मक:	57

अवधातव्यम् :-

अनुप्रयुक्तव्याकरणस्य अंशानां चयनं यथासम्भवं 'शेमुषी' पाठ्यपुस्तकात् करणीयम् |

यदि ततः न सम्भवति तर्हि 'अभ्यासवान् भव - द्वितीयो भागः' इत्यस्मात् कर्तुं शक्यम् |

सूचना :- प्रथमसत्रे पठित / अपठित - गद्य / पद्य / नाट्यांश - आधारेण एकपदेन तथा पूर्णवाक्येन उत्तरत इति प्रश्नद्वयं परीक्षार्थं नास्ति |
परन्तु प्रथमसत्रस्य चतुर्णां पाठानां कार्यपत्रेषु विषयदृढीकरणार्थं एकपदेन तथा पूर्णवाक्येन उत्तरत - इति प्रश्नाः दत्ताः | पाठान्ते उत्तराणि अपि दत्तानि |

पाठ्य - पुस्तकम् -

1. " शेमुषी - संस्कृत - पाठ्यपुस्तकम् - द्वितीय:भाग: । संशोधित - संस्करणम् (प्रकाशनम् रा.शै.अनु.प्र.परि. द्वारा)
2. " अभ्यासवान् भव " भाग: - 2 (प्रकाशनम् रा.शै.अनु.प्र.परि . द्वारा)
3. " व्याकरणवीथि: " (अतिरिक्तपठानार्थम्) (प्रकाशनम् रा.शै.अनु.प्र.परि. द्वारा)

****

TERM - I . प्रथमसत्रस्य आदर्शप्रश्नपत्रप्रारूपम् प्रश्नाः च - 2021 - 2022 . 40 अङ्काः + 10 आन्तरिक - मूल्याङ्कनम् = 50 ।

समयः :- सार्धघण्टा "अ" - भाग: (बहुविकल्पात्मका: प्रश्ना:) 40 अङ्का: अनुप्रयुक्त - व्याकरणम् - 25 अङ्का:

प्र.सं.	प्रश्नाः (प्रथमसत्रस्य पाठेभ्यः / FROM I Term 4 LESSONS)	अङ्काः
1	अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितपदस्य सन्धिपदं सन्धिविच्छेदं वा प्रदत्त-विकल्पेभ्य: चित्वा लिखत । (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)	1 x 4 = 4
2	अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां समासं विग्रहं वा प्रदत्तविकल्पेभ्य: चित्वा लिखत । (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)	1 x 4 = 4
3	अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां प्रकृति-प्रत्ययौ संयोज्य विभज्य वा उचितम् उत्तरं विकल्पेभ्य: चित्वा लिखत । (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)	1 x 4 = 4
4	वाच्यस्य नियमानुगुणम् उचितम् उत्तरं विकल्पेभ्य: चित्वा लिखत । (केवलं प्रश्नत्रयम्)	1 x 3 = 3
5	प्रदत्त - विकल्पेभ्य: समुचितं कालबोधशब्दं चिनुत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)	1 x 4 = 4
6	वाक्यानुगुणम् उचिताव्ययपदं चिनुत - (केवलं प्रश्नत्रयम्)	1 x 3 = 3
7	अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदम् अशुद्धम् अस्ति । शुद्धं पदं विकल्पेभ्य: चिनुत - (केवलं प्रश्नत्रयम्)	1 x 3 = 3

पठितावबोधनम् - 15 अङ्का: (प्रथमसत्रस्य पाठेभ्यः / FROM I Term 4 LESSONS)

8	रेखाङ्कि त - पदानि आधृत्य प्रदत्त - विकल्पेभ्य: समुचितं प्रश्नवाचकपदं चिनुत - (केवलं प्रश्नपञ्चकम्)	1 x 5 = 5
9	अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां प्रसङ्गानुकूलम् उचितार्थं चिनुत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)	1 x 4 = 4
10	भाषिककार्यसम्बद्धानां प्रश्नानां समुचितम् उत्तरं प्रदत्त - विकल्पेभ्य: चिनुत - (केवलं प्रश्नषट्कम्)	1 x 6 = 6

*

अभ्यासप्रश्नपत्रम् - 1. As per I - TERM CBSE new pattern - 2021 - 2022 .

कक्षा : दशमी CODE (122) संस्कृतम् SANSKRIT

अवधि: : सार्धघण्टा (1 hr 30 mnts) पूर्णाङ्का: - 40

"अ" भाग: (PART – 1) (बहुविकल्पात्माका: प्रश्ना:) 40 अंका: ।

खण्ड: - " क " (SECTION - A) अनुप्रयुक्त - व्याकरणम् - 25 अंका:

1. अधोलिखितवाक्येषु रेखाखाङ्कितपदस्य सन्धिपदं सन्धिविच्छेदं वा प्रदत्त - विकल्पेभ्य: चित्वा लिखत । (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4=4

i) सर्वदा सत् + मार्गे गच्छेत् । (क) सद्मार्गे (ख) सन्मार्गे (ग) सत्मार्गे

ii) आलस्यं हि शरीरस्थो महान् रिपु: । (क) शरीरस्थ + महान् (ख) शरीरस्था + महान् (ग) शरीरस्थ: + महान्

iii) हरिं वन्दे जगद्गुरुम् । (क) जगत् + गुरुम् (ख) जगद् + गुरुम् (ग) जगति + गुरुम्

iv) अयम् एक: + तावत् विभज्य भुज्यताम् । (क) एकतावत् (ख) एकस्तावत् : (ग) एकश्तावत्

v) क: + चित् कृषक: बलीवर्दाभ्यां क्षेत्रकर्षणम् कुर्वन्नासीत् । (क) केचित् (ख) कश्चित् (ग) काचित्

2. अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां समासं विग्रहं वा प्रदत्तविकल्पेभ्य: चित्वा लिखत । (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4 = 4

i) कुसुमावलि: समीरचालिता स्यान्मे वरणीया । (क) कुसुमा: आवलि: (ख) कुसुमेषु आवलि: (ग) कुसुमानाम् आवलि:

ii) सदा परेषाम् उपकारः करणीयः । (क) परापकारः (ख) परेणापकारः (ग) परोपकारः :

iii) तत्र पिककाकौ उड्डीयेते । (क) पिक: च काका: च (ख) पिक: च काक: च (ग) काक: पिक: च

iv) छात्र: परीक्षायै यथाशक्ति पठति । (क) शक्ते: योग्यम् (ख) शक्तिम् यथा (ग) शक्तिम् अनतिक्रम्य

v) राम: मृगस्य पश्चात् धावति स्म । (क) अनुमृगम् (ख) समृगम् (ग) उपमृगम्

3. अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां प्रकृति - प्रत्ययौ संयोज्य विभज्य वा उचितम् उत्तरं विकल्पेभ्य: चित्वा लिखत । (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4 = 4

i) करोना काले मानवत्वं दृश्यते । (क) मानव + मतुप् (ख) मानव + टाप् (ग) मानव + त्व

ii) हरिततरूणां ललितलतानां माला रमणीया । (क) रमण + ईया (ख) रमणीय + टाप् (ग) रमणीय + त्व

अथवा

लोकेऽस्मिन् धन + मतुप् जनाः एव सुखम् अनुभवन्ति । (क) धनवान् (ख) धनवन्तः : (ग) धनवन्तौ

iii) बुद्धिमन्तौ छात्रौ स्वयं पठतः । (क) बुद्धि + टाप् (ख) बुद्धि + त्व (ग) बुद्धि + मतुप्

iv) शिक्षक + टाप् कक्षामध्ये पाठयति । (क) शिक्षका (ख) शिक्षिका (ग) शिक्षणम्

4. वाच्यस्य नियमानुगुणम् उचितम् उत्तरं विकल्पेभ्य: चित्वा लिखत । (केवलं प्रश्नत्रयम्) 1 x 3 = 3

रमा - त्वं कुत्र गच्छसि ?

सीता - अहं तु आपणं (i) .... । (क) गच्छति (ख) गच्छामि (ग) गच्छसि

रमा -	तत्र (ii) .... किमर्थं गम्यते ?	(क) त्वं	(ख) मया	(ग) त्वया
सीता -	अहं तत्र (iii) .... क्रेतुं गच्छामि ।	(क) वस्त्राणि	(ख) फलानि	(ग) पुष्पाणि
रमा -	(iv) .... अपि तत: फलानि क्रेतव्यानि ।	(क) अहं	(ख) त्वं	(ग) मया

5. प्रदत्त - विकल्पेभ्य: समुचितं कालबोधशब्दं चिनुत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4 = 4

i)	विकास: प्रात: 9:30 .... वादने विद्यालयं गच्छति ।	(क) सपाद नव	(ख) सार्धनव	(ग) पादोन नव
ii)	स: नित्यं 7:15 .... वादने भ्रमणाय गच्छति ।	(क) सप्त	(ख) सार्धसप्त	(ग) सपादसप्त
iii)	गौरव: प्रात: 8:00 .... वादने पूजां करोति ।	(क) अष्ट	(ख) सपाद अष्ट	(ग) पादोन अष्ट
iv)	सुरभि: सायं 5:30 .... वादने भ्रमति ।	(क) चतुर्	(ख) सार्ध-पञ्च	(ग) सपादपञ्च
v)	देवदत्त: रात्रौ 9:45 .... वादने वार्ता: श्रुणोति ।	(क) पदोन नव	(ख) सपाद नव	(ग) पादोन दश

6. वाक्यानुगुणम् उचिताव्ययपदं चिनुत - (केवलं प्रश्नत्रयम्) 1 x 3 = 3

i)	रमा .... अशोकनगरं गमिष्यति ।	(क) च	(ख) श्व:	(ग) ह्य:
ii)	.... वृष्टि: भवति ।	(क) इतस्तत:	(ख) इदानीं	(ग) श्व:
iii)	.... विदधीत न क्रियाम् ।	(क) शनै: - शनै:	(ख) सहसा	(ग) इतस्तत:
iv)	सुरेश: तु .... भ्रमति ।	(क) कुत्र	(ख) उच्चै:	(ग) इतस्तत:

7. अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदम् अशुद्धम् अस्ति । शुद्धं पदं विकल्पेभ्य: चिनुत - (केवलं प्रश्नत्रयम्) 1 x 3 = 3

i)	सुरेश: <u>नेत्रयो:</u> पश्यति ।	(क) नेत्राभ्याम्	(ख) नेत्रेषु	(ग) नेत्रेभ्य:
ii)	पाठ्यपुस्तके अष्ट <u>पाठानि</u> सन्ति ।	(क) पाठे	(ख) पाठा:	(ग) पाठान्
iii)	ते <u>बालिका:</u> विद्यालयं गच्छन्ति ।	(क) बालिके	(ख) बालका:	(ग) बालकौ
iv)	सुधा ह्य: आपणं <u>गच्छामि</u> ।	(क) गमिष्यामि	(ख) गच्छेयम्	(ग) अगच्छत्

खण्ड: - ख (SECTION - B) पठित अवबोधनम् - 15 अङ्का:

8. रेखाङ्कित त - पदानि आधृत्य प्रदत्त - विकल्पेभ्य: समुचितं प्रश्नवाचकपदं चिनुत - (केवलं प्रश्नपञ्चकम्) 1 x 5 = 5

i)	व्याघ्रं दृष्ट्वा धूर्त: शृगाल: अवदत् ।	(क) क:	(ख) केन	(ग) कं
ii)	शकटीयानं कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति ।	(क) कीदृश:	(ख) कीदृशं	(ग) कीदृशीं
iii)	स कृच्छ्रेण भारम् उद्वहति ।	(क) केन	(ख) कासां	(ग) कदा
iv)	कुशलवौ रामं उपसृत्य प्रणमतः ।	(क) के	(ख) कः	(ग) कौ
v)	तपोवने लवकुशयोः पितुः नाम न व्यवह्रियते ।	(क) कथं	(ख) कुत्र	(ग) किमर्थं
vi)	धेनूनां माता सुरभिः आसीत् ।	(क) केषां	(ख) केभ्यः	(ग) कासां

9. अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां प्रसङ्गानुकूलम् उचितार्थं चिनुत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4 = 4

i)	गच्छ त्वमपि किञ्चित् गूढप्रदेशम् ।	(क) गुप्तप्रदेशम्	(ख) नगरम्	(ग) ग्रामम्
ii)	वयस्य , अपूर्वं खलु नामधेयम् ।	(क) वृद्ध !	(ख) पथिक !	(ग) मित्र !
iii)	धरातलं दूषितम् अस्ति अतः कविः प्रकृतेः शरणम् इच्छति ।	(क) शोभां	(ख) आश्रयं	(ग) शरं
iv)	बालभावात् हिमकरः पशुपतिमस्तके विराजते ।	(क) सूर्यः	(ख) नक्षत्रं	(ग) चन्द्रः
v)	दुर्बले सुते मातुः अधिका कृपा भवति ।	(क) क्रोधः	(ख) दया	(ग) पुत्रिका

10. भाषिककार्यसम्बद्धानां प्रश्नानां समुचितम् उत्तरं प्रदत्त - विकल्पेभ्य: चिनुत - (केवलं प्रश्नषट्कम्) 1 x 6 =6

(i) " दुर्दान्तैर्दशनै: अमुना स्यान्नेव जनग्रसनम् " इत्यस्मिन् वाक्ये " विशेषणपदं " इति किमस्ति ?

(क) दुर्दान्तैः (ख) दशनैः (ग) जनग्रसनम्

(ii) " स: दीन: इति जानन्नपि कृषक: तं पीडयति " इत्यस्मिन् वाक्ये क्रियापदं किं प्रयुक्तम् ?

(क) जानन् (ख) पीडयति (ग) कृषक:

(iii) " भयाकुलं व्याघ्रं दृष्ट्वा कश्चित् धूर्त: शृगाल: हसन्नाह - " इत्यस्मिन् वाक्ये विशेषणपदं किंम् ?

(क) व्याघ्रं (ख) भयाकुलं (ग) आह

(iv) " वृषभः दीनः इति जानन्नपि सः तं नुद्यमानः आसीत् " इत्यस्मिन् वाक्ये " दीनः " इति पदस्य विशेष्यपदं किमस्ति ?

(क) वृषभः (ख) नुद्यमानः (ग) सः

(v) " तपोवनवासिनः कुशस्य मातरं देवी इति नाम्ना आह्वयन्ति ? " इत्यस्मिन् वाक्ये कर्तृपदं किमस्ति ?

(क) देवी (ख) आह्वयन्ति (ग) तपोवनवासिनः

(vi) " लोके महतो भयात् बुद्धिमान् मुच्यते " इत्यस्मिन् वाक्ये " मूर्खः " इति पदस्य विलोमपदं किमस्ति ?

(क) भयात् (ख) बुद्धिमान् (ग) महतः

(vii) " अत्र जीवितं दुष्करं जातम् " इत्यस्मिन् वाक्ये " कठिनं " इति पदस्य पर्यायपदं किं प्रयुक्तम् ?

(क) जातं (ख) जीवितं (ग) दुष्करं

****

प्रथमसत्रस्य अभ्यासप्रश्नपत्रम् - 1 . उत्तराणि । KEY . CBSE - 2019 -2020 (HYDERABAD)

Modified as per JULY new pattern 2021 - 2022 . कक्षा - दशमी | CODE (122) संस्कृतम् SANSKRIT पूर्णांका: 40

" अ " भाग: (PART – 1) (बहुविकल्पात्माका: प्रश्ना:) 40 अङ्का: खण्ड: - " क " (SECTION - A) अनुप्रयुक्त - व्याकरणम् - 25 अङ्का:

1. सन्मार्गे , शरीरस्थ: + महान् , जगत् + गुरुम् , एकस्तावत् , कश्चित् ।
2. कुसुमानाम् आवलि: , परोपकारः , पिक: च काक: च , शक्तिम् अनतिक्रम्य , अनुमृगम् ।
3. मानव + त्व , रमणीय + टाप् , धनवन्तः , बुद्धि + मतुप् , शिक्षिका ||
4. गच्छामि , त्वया , फलानि , मया ।
5. सार्धनव , सपादसप्त , अष्ट , सार्धपञ्च , पादोनदश ।
6. i. श्व: , ii. इदानीं , iii. सहसा , iv. इतस्तत: ।
7. नेत्राभ्याम् , पाठा: , बालका: , अगच्छत् ।

खण्ड: - ख (SECTION - B) पठित अवबोधनम् - 15 अङ्का:

8. कं , कीदृशं , केन , कौ , कुत्र , कासां ।
9. = गुप्तप्रदेशम् , = मित्र ! , = आश्चर्यं , = चन्द्रः , = दया |
10. दुर्दान्तैः , पीडयति , भयाकुलं , वृषभः , तपोवनवासिनः , बुद्धिमान् , दुष्करं ।

****

प्रथमसत्रस्य पाठ्यसामग्री :- अत्र CBSE प्रश्न - संख्यानुसारं पाठ्यसामग्री प्रदत्ता |

प्रथमं पाठ्यबिन्दूनां विवरणं अभ्यास: च । तत: पाठानां पाठ्यसामग्री दीयते ।

****

Q.NO.1. सन्धि - कार्यम् | - 4 अङ्का: पदद्वयो: मेलनं सन्धि: | (X) + (Y) = (Z)

प्रथमपदस्य अन्तिम: वर्ण: :- पूर्ववर्ण: (X) कथ्यते तथा

उत्तर / द्वितीयपदस्य प्रथमवर्ण: :- परवर्ण: (Y) कथ्यते |

पूर्ववर्ण: (X) + परवर्ण: (Y) = (X & Y) द्वयो: वर्णयो: स्थाने परिवर्तनं / आदेश: (Z वर्ण:) भवति |

यथा :- विद्या + आलय: = विद्यालय: (X आ + Y आ = Z आ | X & Y combination is Very important .

Ex :- सुर + इन्द्र: = सुरेन्द्र: (अ + इ = ए) (शतृवत् आदेश: अर्थात X & Y के स्थान पर 'ए')

****

क) व्यञ्जन - सन्धि: :- 2 अङ्का: |

1) जश्त्व	पूर्ववर्ण: X (वर्गस्य-1 वर्ण: (क् / च् / ट् / त् / प्)	+	परवर्ण: Y (कोऽपि स्वर: / वर्गस्य - 2 / 3 / 4 वर्णा: / श् , ष् , स्	=	आदेश: Z (X वर्ण - वर्गस्य तृतीय: वर्ण: (ग् / ज् / ड् / द् / ब्)	यथा :- तत् + अत्र = तदत्र
नियम: :- (X) वर्गप्रथमवर्णस्य वर्गतृतीयवर्णे परिवर्तनम् (= Z) । (जश्त्व - सन्धि: :- Z = जबगडदश्) Hence based on Z जश् name of the सन्धि:							

अभ्यास: :- उपरि कथित / दर्शित - नियमानुसारम् अधोलिखित - पदेषु सन्धिं कुरुत -

1) जश्त्व - उपरि प्रदत्त - नियमं अवगम्य (समझकर) अधोलिखित सन्धि - विच्छेद - पदानाम् उत्तराणि स्वयं लिखत -

यथा :-जगत्	+	ईश:	= जगदीश:	वाक्	+	अर्थ:	= .... ग	अच्	+	अन्त:	= ... ज ...
इट्	+	अन्त:	= .... ड	सुप्	+	अन्त:	= ...... ब	अप्	+	जम्	= ... ब्ज ....
षट्	+	आनन:	= ..... डा	तत्	+	अत्र	= ...... द	तत्	+	धनम्	= ... द्ध ....
दिक्	+	गज:	= ...... ग्ग	जगत्	+	गुरु:	= .... द् गु	अस्मत्	+	वचनम्	= ... द्व ....

2) अनुनासिक	पूर्ववर्ण: X वर्गस्य - 1 वर्ण: (क् / च् / ट् / त् / प्)	+	परवर्ण: Y वर्गस्य - 5 वर्ण:	=	आदेश: Z X वर्ण- वर्गस्य पञ्चम: वर्ण: (ङ् ञ् ण् न् म्)	यथा :- जगत् + माता = जगन्माता
नियमः :- (X) वर्गप्रथमवर्णस्य वर्गपञ्चमवर्णे परिवर्तनम् (= Z) । अनुनासिकसन्धिः :- Z = ङ , ञ , ण , न , म) Hence based on Z name of the सन्धि: ।						

अभ्यास: :- उपरि कथित / दर्शित - नियमानुसारम् अधोलिखित - पदेषु सन्धिम् कुरुत -

2) अनुनासिक - उपरि प्रदत्त - नियमं अवगम्य (समझकर) अधोलिखित सन्धि - विच्छेद - पदानाम् उत्तराणि स्वयं लिखत -

यथा :-जगत्	+	माता	= जगन्माता	वाक्	+	मयम्	= ... ङ्म	षट्	+	नवति:	= .... ण्ण .....
जगत्	+	नाथ:	= .... न्ना	स्यात्	+	मे	= .... न्मे	तत्	+	निवास:	= ... न्नि .....
सत्	+	मतिम्	= .... न्म ...	वाक्	+	मन:	= .... ङ्म	अप्	+	मयम्	= ... म्म .....

****

ख) विसर्ग - सन्धि: :- 2 अङ्का: । विसर्गस्य - क) उत्वम् , ख) सत्वम् , ग) शत्वम् , ग) षत्वम् ।

X विसर्गस्य = Z उत्वम् & (Y ऽ) यथा :- राम: + गच्छति = रामो गच्छति & राम: + अपि = रामोऽपि ।

X विसर्गस्य = Z सत्वम् यथा :- नमः + ते = नमस्ते ।

X विसर्गस्य = Z शत्वम् यथा :- कः + चन = कश्चन ।

X विसर्गस्य = Z षत्वम् यथा :- धनुः + ठङ्कार: = धनुष्ठङ्कारः ।

क) उत्वम्	X अ:	+	Y वर्गस्य - 3 / 4 / 5 / य् / र् / ल् / व् / ह् (20 वर्णाः)	=	Z 1) (x) : - उ (अ + उ = ओ	यथा :- राम: + गच्छति = रामो गच्छति

* &

उत्वं+ ऽ	X अ:	+	Y अ (1 वर्णः)	=	Z 2) (x) : - उ (अ + उ = ओ & (Y) अ = ऽ (अवग्रह:)	यथा :- स : + अपि = सोऽपि

अभ्यास: :- मान: + हि = ... सिंह: + गर्जति = ... गर्दभ: + वहति = ... आचार्य: + वदति = ...

स: + अपि = सोsपि राम: + गच्छति = रामो गच्छति क: + अपि = ... जन: + अत्र = ...

****

ख) सत्वम्	X कोऽपि स्वरः + " : "	+	Y स्, त् ,थ्	=	Z X (:) स्थाने - स्	यथा :- मन: + तु = मनस्तु / कवि : + तु = कविस्तु / नि : + संदेह: = निस्सन्देह:

अभ्यासः - :- भक्त : + सेवते = भक्तस्सेवते नम: + ते = नमस्ते मन: + संकल्प: = ...

गुरु: + साक्षात् = ... दु: + संग: = ... सर: + तीर्त्वा = ...

****

ग) शत्वम्	X कोऽपि स्वरः + " : "	+	Y श् , च् , छ्	=	Z X (:) स्थाने श्	यथा :- का: + चन = काश्चन / मृग: + चलति = मृगश्चलति /

अभ्यासः :- जन: + शोभते = जनश्शोभते क: + चित् = कश्चित् क: + चन = ...

जन: + चिनोति = ... मन: + शान्ति: = ... छात्र: + शीघ्रम् = ...

का: + चन = ... कवि: + शोभते = ... नि: + चल: = ...

****

ग) षत्वम्	X कोऽपि स्वरः + " : "	+	Y ष् / ट् / ठ्	=	Z X (:) स्थाने ष्	यथा :- धनु: + टङ्कारः = धनुष्टङ्कारः / जनाः + टङ्कशालां = जनाष्टङ्कशालां

अभ्यासः - राम: + टीकते = राम ... कते नि: + ठुर: = ...

****

सूचना :- सर्वदा सन्धिकार्ये पूर्ववर्णः कः (x) ? + परवर्णः कः (Y) ? इति विचार्य एव = नियमनुसारं आदेशस्य Z (x / x & Y) स्थाने कः वर्णः भवति / कौ वर्णौ भवतः इति चिन्तयित्वा प्रदत्त - विकल्पेभ्यः शुद्धोत्तरस्य चयनं कुर्वन्तु |

OR Z आदेशस्य स्थाने = x वर्णः कः भवति / ओर x + Y वर्णौ कौ भवतः इत्यपि विचार्य विकल्पेभ्यः शुद्धोत्तरस्य चयनं कुर्वन्तु |

****

कक्षा - दशमी | प्रथमः पाठः | शुचिपर्यावरणम् | TEXT अभ्यासाः | सूचना :- TEXT अभ्यासेषु CBSE - आधारित - प्रश्नाः एव अत्र अभ्यासाय स्वीकृताः |

****

पाठः - 1. 3. Q.1. सन्धिं / सन्धिविच्छेदं कुरुत - ख. स्यात् + ... = स्यान्न ङ. ..... + नगरात् = अस्मान्नगरात् | उत्तराणि :- ख. + न , ङ. अस्मात् +

पाठः - 2. 5. Q.1. सन्धिं / सन्धिविच्छेदं कुरुत - ग. .... = अन्यः + अपि | उत्तराणि :- ख. अन्योऽपि |

पाठः - 4. 7. Q.1. (क) अधोलिखितेषु सन्धिं कुरुत - ग. कः + अत्र = ... घ. अनभिज्ञः + अहम् = ... | उत्तराणि :- ग. कोऽत्र घ. अनभिज्ञोऽहं

****

Q.NO.2. समासः - 4 अङ्काः

पाठ्य - वस्तु :- समासः :- 1. * तत्पुरुषः - विभक्तिः - (1 अङ्कः) 2. अव्ययीभावः- (अनु , उप , स / सह , निर् , प्रति , यथा) - (1) 3. * द्वन्द्व - (1 अङ्कः) *

समासः	" संक्षिप्तीकरणम् समासः " = अर्थयुक्त दो या अधिक शब्दों के मेल से नए शब्द बनाने की क्रिया को समास कहते हैं | इस विधि से बने शब्दों को समस्तपद कहते हैं |

जब परस्पर संबन्ध रखने वाले दो - या दो से अधिक स्वतन्त्र सार्थक शब्दों को संक्षिप्तरूप दिया जाता है तो वह समास कहलाता है |
जैसे - गंगाजल , रामावतार , प्रश्नोत्तर आदि | वास्तव में , कम से कम शब्दों में अधिक अर्थ प्रकट करना ही समास का मुख्य प्रयोजन है |

हिन्दी में	1. पदानां संयोजनम् = समासः समस्तपदम्	2. समस्तपदानां पृथक्करणम् = विग्रहवाक्यम् पूर्वपदम् उत्तरपद	3. समासस्य नाम
जैसे :- विद्या का अर्थी	विद्यार्थी	विद्यायाः अर्थी	षष्ठी - तत्पुरुषः
लोक में प्रिय	लोकप्रियः	लोके प्रियः	सप्तमी - तत्पुरुषः
राष्ट्रपति का भवन	राष्ट्रपतिभवनम्	राष्ट्रपतेः भवनम्	षष्ठी - तत्पुरुषः
शक्ति के अनुसार	यथाशक्ति	शक्तिम् अनतिक्रम्य	अव्ययीभावः
लोगों का नहीं रहना	निर्जनम्	जनानाम् अभावः	अव्ययीभावः

माता और पिता	मातापितरौ	माता च पिता च	द्वन्द्वः
राम और कृष्ण	रामकृष्णौ	रामः च कृष्णः च	द्वन्द्वः

1. तत्पुरुषः - (उत्तरपद - प्रधानः समासः तत्पुरुषः । समस्तपदानां पृथक्करण - समये पूर्वपदे विभक्तिः भवति , अतः - विभक्ति - तत्पुरुषः समासः

जहां उत्तर पद प्रधान होता है , वहां तत्पुरुष समास होता है | उत्तरपद के कारण पूर्वपद में विभक्ति लगती है तो उसे विभक्ति - तत्पुरुष समास कहते हैं |

1) विभक्ति - तत्पुरुषः :- उत्तर - पद - आधारेण पूर्वपदे या विभक्तिः भवति , तया विभक्त्या तत्पुरुष - समासस्य नाम भवति ।

परीक्षायै अभ्यासः :- Q.NO.2.अधोलिखित - वाक्येषु रेखांकितपदानां समासं विग्रहं वा प्रदत्त - विकल्पेभ्यः चित्वा लिखत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4 = 4

1.	गृहगतः बालकः प्रसन्नः भवति ।	अ) गृहेण गतः	ब) गृहं गतः	स) गृहस्य गतः
2.	राजा जनेभ्यः हितं करोति |	अ) जनहितं	ब) जनेभ्यः हितं	स) जनानां हितं
3.	व्याघ्रभीतः बालकः उच्चैः रुदति |	अ) व्याघ्रस्य भीतः	ब) व्याघ्रं भीतः	स) व्याघ्रात् भीतः
4.	L . I. C. संस्था जीवनस्य रक्षां करोति |	अ) जीवनं रक्षां	ब) जीवनस्य रक्षां	स) जीवनरक्षाम्
5.	कालिदासः शास्त्रनिपुणः आसीत् |	अ) शास्त्र निपुणः	ब) शास्त्रं निपुणः	स) शास्त्रेषु निपुणः
6.	लोके मात्रा सदृशः देवः नास्ति |	अ) मातृसदृशः	ब) मातरिसदृशः	स) मातुः सदृशः
7.	भद्रे ! नूनम् | सहस्रात् अधिकं (तेषु) पुत्रेषु सत्स्वपि तव अस्मिन्नेव एतादृशं वात्सल्यं कथम् ?	अ) सहस्राधिके	ब) सहस्राधिकेषु	स) सहस्राधिका
8.	महानगरमध्ये जीवनं कष्टं जातम् |	अ) महानगरेषु मध्ये	ब) महानगराणां मध्ये	स) महानगरं मध्ये
9.	अहं (कविः) मानवाय जीवनं कामये |	अ) मानवजीवनम्	ब) मानवजीवने	स) मानवजीवनेन

****

विभक्ति - तत्पुरुषः | उत्तराणि :- गृहं गतः , जनहितं , व्याघ्रात् भीतः , जीवनरक्षां , शास्त्रेषु निपुणः , मातृसदृशः , सहस्राधिकेषु , महानगराणां मध्ये , मानवजीवनम् |

****
*

2. अव्ययीभाव - समासः :- समस्तपदे पूर्वपदं अव्ययपदं भवति । समस्तपदं नपुंसकलिङ्ग - एकवचने भवति ।

अधः प्रदत्त - तालिकायाः आधारेण " अव्ययीभाव " समासस्य समस्तपद - स्वरूपं तथा विग्रहवाक्यस्य स्वरूपं च पश्यामः :-

संख्या	अव्ययपदम्	अर्थ :	उत्तरपदे विभक्तिः	समस्तपदम् (पूर्वपदं अव्ययम्)	विग्रहवाक्यम्(उत्तरपदे अव्ययस्य अर्थः)
1	अनु	पश्चात् / योग्यता	षष्ठी	अनुरूपम् / अनुरथम्	रूपस्य योग्यम् / रथस्य पश्चात्

2	सह / स	सहितम्	तृतीया	सचक्रम्	चक्रेण	सहितम्
3	उप	समीपम्	षष्ठी	उपवृक्षम्	वृक्षस्य	समीपम्
4	निर्	अभाव:	षष्ठी	निर्जनम्	जनानाम्	अभाव:
5	प्रति	पदस्य द्विरुक्तम्	प्रथमा / सप्तमी	प्रत्येकम् / प्रतिगृहम्	एकम् एकम् /	गृहे गृहे
6	यथा	अनतिक्रम्य	द्वितीया	यथाशक्ति	शक्तिम्	अनतिक्रम्य

विवरणम् :- क) समस्तपदे पूर्वपदम् अव्ययपदम् / उपसर्ग: भवति । यथा :- अनुरूपम् (अनु पूर्वपदम्)
ख) अव्ययस्य अर्थ: विग्रहवाक्ये उत्तरपद० भवति । यथा :- रूपस्य योग्यम् (अनु = योग्यम्)
ग) समस्तपदे उत्तरपदं , विग्रहवाक्ये पूर्वपदं भवति । तत्र च विभक्ति: भवति । यथा :- अनुरूपम् (उत्तरपदम् - रूपम् / रूपस्य)
घ) समस्तपदं नपुंसकलिङ्ग - एकवचने भवति । यथा :- अनुरूपम् (फल - फलम् / रूप - रूपम्)

Q.NO.2. अधोलिखित - वाक्येषु रेखांकितपदानां समासं विग्रहं वा प्रदत्त - विकल्पेभ्य: चित्वा लिखत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4 = 4

1. <u>निर्गुणम्</u> अ) गुणानां अभावः ब) गुणानां पश्चात् स) गुणानां समीपम्
2. <u>बलस्य अभावः</u> अ) निर्बलम् ब) निर्बलाः स) निर्बलः
3. जनः तं <u>ससम्मानम्</u> गृहं प्रेषितवान् | अ) सम्मानम् अनतिक्रम्य ब) सम्मानेन सहितम् स) सम्मानस्य समीपम्
4. वायुमण्डलं भृशं दूषितं न हि <u>निर्मलं</u> जलम् | अ) मलस्य समीपम् ब) मलस्य अभावः स) मलस्य पश्चात्
5. <u>मलेन सहितं</u> धरातलम् | अ) समला ब) समल: स) समलम्
6. वानरः <u>सगर्वं</u> वदति | अ) गर्वं सहितम् ब) गर्वस्य सहितम् स) गर्वेण सहितम्
7. सर्वेषामेव मत्कृते महत्त्वं विद्यते <u>यथासमयम्</u> | अ) समयं अनतिक्रम्य ब) समयस्य पश्चात् स) समयस्य समीपं

****

अव्ययीभाव - समास: - उत्तराणि :- गुणानां अभावः , निर्बलम् , सम्मानेन सहितम् , मलस्य अभावः , समलम् , साट्टहासम् , गर्वेण सहितम् , समयं अनतिक्रम्य |

** ***

3 . द्वन्द्व समास: :- चार्थे द्वन्द्व: | (च = और , अर्थे = अर्थ में , द्वन्द्व: = द्वन्द्व समास ।) । इतरेतरद्वन्द्व: ।

विग्रहवाक्यस्य स्वरूपम् :- समस्तपदस्य स्वरूपम् :-

पूर्वपदम् च उत्तरपदम् च अन्यत् पदम् च समस्तपदम्

यथा :- राम: च कृष्ण: च .... रामकृष्णौ (राम & कृष्ण - द्विवचनम्) रामकृष्णौ ।

पत्रम् च फलम् च पुष्पम् च पत्रफलपुष्पाणि (पत्रम् , फलम् & पुष्पम्) पत्रफलपुष्पाणि ।

प्रथमे विग्रहवाक्ये अन्तिमपदं कृष्ण अस्ति अत: समस्तपदं (पदसंख्यानुसारम्) द्विवचने रामकृष्णौ (दो पद राम & कृष्ण) इति भवति ।

द्वितीये विग्रहवाक्ये अन्तिमपदं पुष्पम् अस्ति अत: समस्तपदं (पदसंख्यानुसारम्) बहुवचने पत्रफलपुष्पाणि (तीन पद पत्रम्,फलम् ,पुष्पम्) इति भवति ।

अभ्यास: :- रामलक्ष्मणौ :- .... च .... च

रामलक्ष्मणभरता: :- .... च .... च .... च

1. बलीवर्द: च बलीवर्द: च (ताभ्याम्) अ) बलीवर्दौ ब) बलीवर्देभ्य: स) बलीवर्दाभ्याम्
2. बलीवर्द: च बलीवर्द: च (तयो:) अ) बलीवर्दयो: ब) बलीवर्दान् स) बलीवर्दानाम्
3. प्रस्तरतले लतातरुगुल्मा: नो भवन्तु पिष्टा: | अ) लतातरु: च गुल्मा: च ब) लता: च तरव: च गुल्मा: च स) लतानां तरुगुल्मा:
4. को भेद: पिककाकयो: ? अ) पिक: च काक: च ब) पिक: च काक: च , तं स) पिक: च काक: च , तयो:
5. एतस्मिन् एव काले व्याघ्रचित्रकौ नदीजलं पातुम् आगतौ | अ) व्याघ्रं च चित्रकं च ब) व्याघ्रा: च चित्रका: च स) व्याघ्र: च चित्रक: च

****

द्वन्द्व समास: - उत्तराणि :- बलीवर्दाभ्याम् , बलीवर्दयो: , लता: च तरव: च गुल्मा: च , पिक: च काक: च , तयो: , व्याघ्र: च चित्रक: च |

** **

परीक्षायै अभ्यासार्थम् :- Q.NO. - 2 .अधोलिखितेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानां समासं विग्रहं वा प्रदत्त - विकल्पेभ्य: चित्वा लिखत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4 = 4

क) बाष्पमाला संधावति । बाष्पयानेषु माला / बाष्पयानेभ्य: माला / बाष्पयानानां माला

ख) तत्र राजसिंह: नाम राजपुत्र: वसति स्म । राज्ञ: पुत्र: / राज्ञा पुत्र: / राज्ञे पुत्र:

ग) तस्मिन्नेव काले व्याघ्रचित्रकौ अपि जलपानाय आगतौ । व्याघ्र: च चित्रक: च / व्याघ्र: च चित्रका: च / व्याघ्र: च चित्रकौ च

घ) जना: गङ्गाया: समीपम् गच्छन्ति | अनुगङ्गम् / उपगङ्गम् / यथागङ्गम्

ङ) काक: अट्टहासेन सहितं प्रविशति | अट्टहाससहितम् / अट्टहासपूर्वकम् / साट्टहासम्

Q.NO.2. अधोलिखित - वाक्येषु रेखांकितपदानां समासं विग्रहं वा प्रदत्त - विकल्पेभ्य: चित्वा लिखत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4 = 4

i) अहं राष्ट्रपते: भवनं द्रष्टुं गच्छामि । (क) राष्ट्रपतेर्भवनम् (ख) राष्ट्रपतिभवनम् (ग) राष्ट्रपतभवनम्

ii) नास्ति उद्यमसम: बंधु: । (क) उद्यमाय सम: (ख) उद्यमात् सम: (ग) उद्यमेन सम:

iii) रामलक्ष्मणौ मिथिलाम् अगच्छताम् । (क) रामः च लक्ष्मणः च (ख) रामाः च लक्ष्मणाः च (ग) रामे च लक्ष्मणे च

iv) विद्यालये छात्राः यथासमयम् क्रीडन्ति । (क) समयस्य योग्यम् (ख) समयं यथा (ग) समयम् अनतिक्रम्य

v) समस्तं धरातलम मलेन सहितं जातम् । (क) अनुमलम् (ख) समलम् (ग) उपमलम्

पाठः - 1. 6. Q.2. यथा :- क. मलेन सहितम् = समलम् (अव्ययीभाव)

****

Q.NO.3. प्रत्यया: :- 4 | * तद्धितप्रत्ययौ - मतुप् , त्व । 3 अङ्काः * स्त्रीप्रत्यय: - टाप् । 1 अङ्कः

****

तद्धित - प्रत्ययाः :- शब्द + प्रत्यय (तद्धित - प्रत्यय) = प्रत्यायान्त - पदम् । (प्रत्ययान्तपदानि विशेषणपदानि इव प्रयुज्यन्ते |
अतः विशेष्यपदस्य लिङ्ग - विभक्ति - वचन - अनुसारम् एव प्रत्ययान्तपदानां (विशेषणपदानां) प्रयोगः भवति |

1. मतुप् = युक्त / सहित / WITH - अर्थे प्रयुज्यते ।

क) मतुप् प्रत्ययस्य शेष: - " वान् " अकारान्त / आकारान्त शब्देन सह आगच्छति ।

यथा :- धन (अकारान्त: शब्द:) + मतुप् = धनवान् , गुणवान् आदि ..... विद्या (आकारान्त शब्द:) + मतुप् = विद्यावान् आदि ...

ख) मतुप् प्रत्ययस्य शेष: - " मान् " अकारान्त / आकारान्त भिन्न - स्वरान्त - शब्देन सह आगच्छति ।

यथा :- शक्ति (इकारान्त: शब्द:) + मतुप् = शक्तिमान् , बुद्धिमान् आदि ....

प्रत्ययान्त - पदानि विशेषण - शब्दरूपाणि इव (= की तरह / Like) प्रयुज्यन्ते । * अत: मतुप् प्रत्ययान्त - पदानि त्रिषु लिङ्गेषु भवन्ति । पश्याम: :-

I.	* अकारान्त - शब्दै: सह पुंलिङ्गे -	वान्	वन्तौ	वन्त:
	यथा :- गुण + मतुप् =	गुणवान्	गुणवन्तौ	गुणवन्त:
	पुंल्लिंगें - भवत् शब्दवत् -	भवान्	भवन्तौ	भवन्त: (एवं रूपाणि भवन्ति ।)
	स्त्रीलिङ्गे -	वती	वत्यौ	वत्य:
	यथा :- गुण + मतुप् =	गुणवती	गुणवत्यौ	गुणवत्य:

स्त्रीलिंगे - नदी शब्दवत् -	नदी	नद्यौ	नद्य:	(एवं रूपाणि भवन्ति ।)
नपुंसकलिङ्गे-	वत्	वती	वन्ति	
यथा :- गुण + मतुप् =	गुणवत्	गुणवती	गुणवन्ति	
नपुंसकलिंगे - जगत् शब्दवत्-	जगत्	जगती	जगन्ति	(एवं रूपाणि भवन्ति ।)

II. * " अ " / " आ " भिन्न - अन्य – स्वरान्त - शब्दै: सह -

पुंलिङ्गे -	मान्	मन्तौ	मन्त:	
यथा :- बुद्धि + मतुप् =	बुद्धिमान्	बुद्धिमन्तौ	बुद्धिमन्त:	
पुंल्लिंगें - भवत् शब्दवत् -	भवान्	भवन्तौ	भवन्त:	(एवं रूपाणि भवन्ति ।)
स्त्रीलिङ्गे -	मती	मत्यौ	मत्यः	
यथा :- बुद्धि + मतुप् =	बुद्धिमती	बुद्धिमत्यौ	बुद्धिमत्य:	
स्त्रीलिंगे - नदी शब्दवत् -	नदी	नद्यौ	नद्य:	(एवं रूपाणि भवन्ति ।)
नपुंसकलिङ्गे -	मत्	मती	मन्ति	
यथा :- बुद्धि + मतुप् =	बुद्धिमत्	बुद्धिमती	बुद्धिमन्ति	
नपुंसकलिंगे - जगत् शब्दवत्-	जगत्	जगती	जगन्ति	(एवं रूपाणि भवन्ति ।)

****

2) त्व = धर्म / समूहार्थे । * "त्व " प्रत्ययस्य शेष: पदेन सह " त्वम् " भवति । * अस्य रूपाणि पुष्प - नपुंसकलिङ्गवत् भवन्ति ।

यथा :- मानव + त्व = मानवत्वम् । महत् + त्व = महत्त्वम् । पशु + त्व = पशुत्वम् ।

****

* स्त्रीप्रत्यय: - टाप् । 1 अङ्कः | पुंल्लिङ्ग - शब्दः + स्त्री प्रत्ययः = स्त्रीलिङ्ग - शब्दरूपम् |

1. " टाप् " प्रत्ययस्य शेष: " आ " भवति , तथा " आ " पदस्यान्ते आगच्छति / युज्यते । यथा - अज + टाप् = अजा

(" अज " पुंल्लिंगशब्द: + " टाप् " प्रत्ययेन = " अजा " इति स्त्रीलिंग - शब्द: जात: ।)

I. * अक - अन्त - पुंलिङ्ग - शब्दानां कृते अन्ते " इका " भवति । अस्य रूपाणि " लतावत् " भवन्ति ।

यथा :- बालक + टाप् = बालिका । मूषक + टाप् = मूषिका ।

(' अक ' अन्त पुंल्लिंगशब्द: + " टाप् " प्रत्ययेन = " इका " अन्त - स्त्रीलिंग - शब्द: जात:)

****

3. अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां प्रकृति - प्रत्ययौ संयोज्य विभज्य वा उचितम् उत्तरं विकल्पेभ्य: चित्वा लिखत ।

i)	वर्षाकाले प्रकृतिः <u>मनोहर + टाप्</u> भवति ।	(क) मनोहर:	(ख) मनोहरी	(ग) मनोहरा
ii)	लोकेऽस्मिन् पण्डिताः <u>चक्षुष् + मतुप्</u> प्रकीर्तिता: ।	(क) चक्षुष्मान्	(ख) चक्षुष्मन्त:	(ग) चक्षुष्मन्तौ
iii)	मत्कृते सर्वेषामेव <u>महत्त्वं</u> विद्यते ।	(क) महत् + त्वम्	(ख) महत् + अम्	(ग) महत् + त्व
iv)	लोके <u>धैर्य + मतुप्</u> विजयं प्राप्नोति ।	(क) धैर्यमान्	(ख) धैर्यवन्तः	(ग) धैर्यवान्

****

विशेष्यपदानि / CLUE पदानि अनुसृत्य प्रकृति - प्रत्ययान्तरूपं लिखन्तु । यथा :- उपरि प्रश्नेषु CLUE पदानि माला , विद्वांसः , विद्यते , गङ्गा ।

****

Q.NO.4. वाच्यस्य नियमानुगुणम् उचितम् उत्तरं विकल्पेभ्य: चित्वा लिखत - (केवलं प्रश्नत्रयम्) 1 x 3 = 3

CBSE निर्धारित - भाग: :- 1. कर्तृ - वाच्यम् , & 2. कर्म - वाच्यम् , वाच्यपरिवर्तनम् :- केवलं लट् लकारे (कर्तृ , कर्म , क्रिया)

वाच्यम् नाम किम् ? कथन - वैचित्र्यम् / वाक्यम् एव वाच्यं कथ्यते । पश्याम: :-

वाच्यम् = “ कथनशैली ” ।	त्रिविधं भवति :- 1. कर्तृ - वाच्यम् , 2. कर्म - वाच्यम् , & 3. भाव - वाच्यम् ।

वाच्यम्

- **कर्तृवाच्यम्**
  - कर्तृपदम् – प्रथमाविभक्तिः
  - कर्मपदम् – द्वितीयाविभक्तिः
  - क्रियापदम् – कर्तृपदस्य वचनानुसारम्
- **कर्मवाच्यम्**
  - कर्तृपदम् – ततीयाविभक्तिः
  - कर्मपदम् – प्रथमाविभक्तिः
  - क्रियापदम् – कर्मपदस्य वचनानुसारम्

नियम: :- वाक्ये / वाच्ये त्रायाणाम् पदानाम् (कर्तृ , कर्म & क्रिया) उपरि ध्यानं देयम् -

A . कर्तृवाच्ये वाक्यनिर्माणम् :- 1. कर्तृपदम् : - प्रथमा - विभक्तौ भवति । यथा :- राम: रामौ रामा:
2. कर्मपदम् :- द्वितीया - विभक्तौ भवति । यथा :- ग्रामं ग्रामौ ग्रामान्
3. क्रियापदम् :- (प्रथम - पुरुषे) गच्छति गच्छत: गच्छन्ति
(मध्यम - पुरुषे) गच्छसि गच्छथ: गच्छथ
(उत्तम - पुरुषे) गच्छामि गचछाव: गच्छाम:

(*** क्रियापदम् - कर्तृपदस्य पुरुषानुसारं वचनानुसारं च भवति । - (Like - प्रथम - एकवचनं / द्वि / बहुवचनं / मध्यम / उत्तम - पुरुष:)

अभ्यास: :-	वाक्ये -	कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्
वाक्यानि :-	1.	राम:	ग्रामं	गच्छति ।
	2.	रमौ	ग्रामौ	गच्छत: ।
	3.	रामा:	ग्रामान्	गच्छन्ति ।

***** अत्र - कर्तृपदस्य (राम: / रामौ / रामा:) वचनानुसारं क्रियापदस्य प्रयोग: गच्छति / गच्छत: / गच्छन्ति इति भवति ।

***** अत: वाक्यम् " कर्तृ - वाच्यम् / वाक्यम् " कथ्यते । क्रियापदस्य प्रयोग: कर्तृपद - अनुसारम् एव भवति - अत: कर्तृवाच्यम् कथ्यते ।

****

B . इदानीं कर्मवाच्ये वाक्यनिर्माणम् पश्याम: :-

1. कर्तृपदम् : - तृतीया - विभक्तौ भवति । यथा :- रामेण रामाभ्याम् रामै:
2. कर्मपदम् :- प्रथमा - विभक्तौ भवति । यथा :- ग्राम: ग्रामौ ग्रामा:
3. क्रियापदम् :- (कर्मपदस्य , पुरुषस्य वचनस्य च अनुसारं) यथा :- गम्यते गम्येते गम्यन्ते

NOW / इदानीं कर्मवाच्ये क्रियापदस्य निर्माणम् पश्याम: :- गम् धातु: + यते + येते + यन्ते

क्रियापदम् - कर्मपदस्य पुरुषानुसारम् वचनानुसारम् च भवति । (Like - प्रथम - एकवचनं / द्वि / बहुवचनं / मध्यम / उत्तम - पुरुष:)

वाक्ये -		कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्	
वाक्यानि :-	1.	रामेण	ग्राम:	गम्यते ।	(ति to यते)
	2.	रमाभ्याम्	ग्रामौ	गम्येते ।	(त: to येते)

3. रामैः ग्रामाः गम्यन्ते । (न्ति to यन्ते)

**** अत्र - कर्मपदस्य (ग्रामः / ग्रामौ / ग्रामाः) वचनानुसारं गम्यते / गम्येते / गम्यन्ते इति क्रियापदस्य प्रयोगः भवति ।

***** अतः वाक्यम् " कर्म - वाच्यम् / वाक्यम् " कथ्यते । क्रियापदस्य प्रयोगः कर्मपद - अनुसारम् एव भवति - अतः कर्मवाच्यम् कथ्यते ।

****

नियमस्य दृढीकरणम् -	कर्तृवाच्यम्				कर्मवाच्यम्		
	कर्तृ	कर्म	क्रिया		कर्तृ	कर्म	क्रिया
	1	2	1	तः	3	1	1
	प्रथमा-वि	द्वितीया-वि	कर्तृपद-वचनानुसारम्	-	तृतीया-वि	प्रथमा-वि	कर्मपद- वचनानुसारम्

संख्यास्थाने विभक्तिम् अवगच्छन्तु - यथा :- 1 = प्रथमा विभक्तिः / 3 = तृतीया विभक्तिः / 2 = द्वितीया विभक्तिः &

K 1 = क्रियापदम् , वाक्ये प्रथमा - विभक्ति - पदस्य पुरुषानुसारं वचनानुसारं च भवति ।

	कर्तृवाच्ये					कर्मवाच्ये	
	1	2	K1	तः / to	3	1	K1
अभ्यासः:-	रामः	फलं	खादति ।	……	रामेण	फलं	खाद्यते ।
प्रथम-	रामौ	फलानि	खादतः ।	तः / to	रामाभ्याम्	फलानि	खाद्यन्ते ।
पुरुषः ।	रामाः	फले	खादन्ति ।	………	रामैः	फले	खाद्येते ।
	**						
मध्यम-	त्वं	पुस्तकानि	पठसि ।	………	त्वया	पुस्तकानि	पठ्यन्ते ।
पुरुषः ।	युवां	पुस्तकं	पठथः ।	तः/to	युवाभ्याम्	पुस्तकं	पठ्यते ।
	यूयं	पुस्तके	पठथ ।	……….	युष्माभिः	पुस्तके	पठ्येते ।
	**						
उत्तम-	अहं	शब्दं	करोमि ।	…………	मया	शब्दः	क्रियते ।
पुरुषः ।	आवां	ग्रामान्	गच्छावः ।	तः / to	आवाभ्यां	ग्रामाः	गम्यन्ते ।
	वयं	पत्रे	लिखामः ।	………….	अस्माभिः	पत्रे	लिख्येते ।

****

1. कर्तृपदानि

कर्तृवाच्ये प्रथमा - विभक्तौ भवन्ति । एवं कर्मवाच्ये तृतीय - विभक्तौ भवन्ति ।

	1					3	
पुरुष:	बालक:	बालकौ	बालका:	To	बालकेन	बालकाभ्याम्	बालकै:
प्रथम	स:	तौ	ते	त:	तेन	ताभ्याम्	तै:
	सा	ते	ता:	त:	तया	ताभ्याम्	ताभि:
	कवि:	कवी	कवय:	त:	कविना	कविभ्याम्	कविभि:
मध्यम	त्वम्	युवाम्	यूयम्	त:	त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभि:
उत्तम	अहं	आवाम्	वयम्	त:	मया	आवाभ्याम्	अस्माभि:

****

2. कर्मपदानि

कर्तृवाच्ये द्वितीया - विभक्तौ भवन्ति । एवं कर्मवाच्ये प्रथमा - विभक्तौ भवन्ति ।

	2						1	
प्रथम	पाठम्	पाठौ	पाठान्	To		पाठ:	पाठौ	पाठा:
	विद्यालयम्	विद्यालयौ	विद्यालयान्	त:		विद्यालय:	विद्यालयौ	विद्यालया:
	ग्रामम्	ग्रामौ	ग्रामान्	त:		ग्राम:	ग्रामौ	ग्रामा:
	गीतम्	गीते	गीतानि	त:	(नपुंसके)	गीतं	गीते	गीतानि
	तम्	तौ	तान्	त:	(पुंल्लिंङ्गे)	स:	तौ	ते
	शिष्यम्	शिष्यौ	शिष्यान्	त:		शिष्य:	शिष्यौ	शिष्या:
मध्यम	त्वाम्	युवाम्	युषमान्	त:		त्वं	युवां	यूयं
उत्तम	माम्	आवाम्	अस्मान्	त:		अहं	आवां	वयं

3. क्रियापदानि

कर्तृवाच्ये कर्तृपदस्य पुरुष & वचन- अनुसारं भवन्ति ।

कर्मवाच्ये कर्मपदस्य पुरुष & वचन -अनुसारं भवन्ति ।

		K1				K1	
प्रथम	पठति	पठत:	पठन्ति	त: / To	पठ्यते	पठ्येते	पठ्यन्ते
	गायति	गायत:	गायन्ति	त:	गीयते	गीयेते	गीयन्ते
	करोति	कुरुत:	कुर्वन्ति	त:	क्रियते	क्रियेते	क्रियन्ते
	श्रुणोति	....	....	त:	श्रूयते	....	....
	शक्नोति	....	....	त:	शक्यते	....	....
	पिबति	पिबत:	पिबन्ति	त:	पीयते	पीयेते	पीयन्ते
	पश्यति	पश्यत:	पश्यन्ति	त:	दृश्यते	दृश्येते	दृश्यन्ते
	गच्छति	गच्छत:	गच्छन्ति	त:	गम्यते	गम्येते	गम्यन्ते
	स्मरति	....	....	त:	स्मर्यते	....	....
	सिञ्चति	....	....	त:	सिञ्च्यते	....	....

****

अभ्यासार्थम् उदाहरणानि : -

	कर्तृवाच्यम्		त:	कर्मवाच्यम्	
(1	2	1)		(3	1	1)
बालक:	पाठं	पठति ।		....	पाठः	पठ्यते ।
छात्रः	लेखं	.... ।		....	लेखः	लिख्यते ।
कृषकः	....	करोति ।		कृषकेण	कार्यम्	.... ।
लता	....	णोति ।		....	कथा	श्रूयते ।
बालिकाः	गीतं	गायन्ति ।		बालिकाभिः	....	गीयते ।
माता	भोजनं	.... ।		मात्रा	....	पच्यते ।
त्वं	पाठं	.... ।		....	पाठः	स्मर्यते ।

....	जलं	पिबामि |	मया	....	पीयते |
सः	वनं	.... |	तेन	....	गम्यते |

****

अभ्यासाय :- Q.NO.4. वाच्यस्य नियमानुगुणम् उचितम् उत्तरं विकल्पेभ्य: चित्वा लिखत - (केवलं प्रश्नत्रयम्) 1 x 3 = 3

लता :- गीते ! किं त्वया प्रदर्शिनी .... । (क्रियते / दृश्यते / लिख्यते)

गीता :- आम् । .... प्रदर्शिनीम् एव द्रष्टुम् गच्छामि । (मया / अहं / त्वं)

लता :- किं त्वं दशमी कक्षाया: वार्षीक - परीक्षाम् लिखसि ?

गीता :- आम् । मया दशमी कक्षाया: .... लिख्यते । (परीक्षा / दशमी / दृश्यते)

लता :- गीते ! .... ग्रीष्मावकाशे कुत्र गमिष्यसि ? (अहं / त्वया / त्वं)

****

Q. NO. 5. समय: - 4 अङ्का: । प्रदत्त - विकल्पेभ्य: समुचितं कालबोधशब्दं चिनुत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4 = 4

CBSE द्वारा निर्धारित - समस्य अंशा: :- सामान्य - अवबोध एव । 01 : 15 - सपाद - एक... । 01 : 30 - सार्ध - एक... । 01 : 45 - पादोन द्वि ... ।

पाठ्यबिन्दूनां विवरणम् :- ध्यातव्यम् :- 02 : 15 - सपाद - द्विवादनम् । 05 : 30 - सार्ध - पञ्चवादनम् । 06 : 45 - पादोन सप्त - वादनम् ।

उदाहरणानि :-

1. अहं .... 07 : 15 विद्यालयं गच्छामि ।
2. अहं .... 08 : 30 प्रार्थनां करोमि ।
3. अहं .... 11 : 45 भोजनं करोमि ।
4. अहं (03 : 00) त्रिवादने गृहम् आगच्छामि ।

****

अभ्यासाय :- उदाहरणं दृष्ट्वा रिक्तस्थानानि कालबोधक - शब्दै: पूरयत - यथा :-

01:15 - सपाद - एकवादनम्	01:30 - सार्ध - एकवादनम्	01:45 - पादोन - द्विवादनम्	02:00 - द्विवादनम्	अभ्यास: :-
02:15 -	02:30 -	02:45 -	03:30 -......................	
03:45 -	04:00 - चतुर्वादनम्	04:15 -	04:30 -........................	
04:45 -........................	05:00 - पञ्चवादनम्	05:15 -.......................	05:30 -........................	

05:45 -......................	06:00 - षड्-वादनम्	06:15 -......................	06:30 -......................
06:45-......................	07:00 - सप्तवादनम्	07:15 -	07:30 - ....
07:45-	8:00 - अष्ट - वादनम्	08:15 -......................	08:30 -......................
08:45-	09:00 -	09:15 -......................	09:30 -......................
09:45-......................	10:00 -	10:15 - सपाद-दशवादनम्	10:30- ....
10:45-......................	11:00- एकादशवादनम्	11:15 -......................	11:30- .... 11:45 - ....
12:00-	12:15-......................	12:30 -......................	12:45 - पादोन - एकवादनम्

****

अभ्यासार्थम् :- Q. NO. 5. प्रदत्त - विकल्पेभ्य: समुचितं कालबोधशब्दं चिनुत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4 = 4

1. प्रातः (10 :15) .... वादने दीपप्रज्वलनम् भवति । (क) पादोन - दशवादने (ख) सपाद - दशवादने (ग) सार्ध - नववादने
2. प्रात: (10 : 30) .... वादने श्लोक - प्रतियोगितायाः उद्घाटनम् । (क) सार्ध - नववादने (ख) सपाद - दशवादने (ग) पादोन - दशवादने
3. (12 : 45) .... वादने निर्णयस्य घोषणा । (क) पादोन - एकवादने (ख) पादोन - द्वादशवादने (ग) पादोन - एकादशवादने
4. (1 : 00) .... वादने पुरस्कारवितरणम् धन्यवादज्ञापनं च । (क) पादोन - एकवादने (ख) सपाद - एकवादने (ग) एकवादने
5. अहं (4 : 45) .... वादने मित्रस्य गृहं गच्छामि । (क) पादोन - चतुर्वादने (ख) पादोन - पञ्चवादने (ग) सार्ध - पञ्चवादने

*** **

Q.No.6. वाक्यानुगुणम् उचिताव्ययपदं चिनुत - (केवलं प्रश्नत्रयम्) 1 x 3 = 3

अव्ययानि (Total - 26) । AS PER CBSE NEW SYLLABUS - 2021 - 2022.

पाठ्यबिन्दूनां विवरणम् उदाहरणानि च। प्रथमं अव्यय - पद - प्रकारान् पश्याम: :-

शब्द:

विकारी शब्द:				अविकारी शब्द: (अव्ययपदम्)
संज्ञा राम: बालक: नदी इत्यादय:	सर्वनाम स: सा तत् त्वं अहं इत्यादय:	विशेषण बुद्धिमान् चतुर: सुन्दरं इत्यादय:	क्रिया पठति लिखति वदति इत्यादय:	किं नाम अव्ययम् ? (किसे अव्यय कहते हैं ?) सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु । वचनेषु च सर्वेषु यन्नव्येति तदव्ययम् ॥

अर्थात् :- जिन पदों का तीनों लिङ्गों में, सभी सातों विभक्तियों में और तीनों वचनों में समान रूप होता है यानि पदों में कुछ भी परिवर्तन नहीं होता है वैसे पदों को अव्यय-पद कहा जाता है। " लिङ्ग - विभक्ति-वचन-शून्यानि अव्यायानि "= सदा एक: शब्द: एक: अर्थ: ।

The words , which are having no Gender (like Masculine / Feminine) , no case (= विभक्ति) , noNumber (like – singular / plural) are known as INDICLAINABLE words / अव्ययपदानि . अव्ययस्य निर्वचनम् :- " लिङ्ग - विभक्ति - वचन - शून्यानि अव्यायानि " यथा :-

कर्तृपदम्	अव्ययपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्
स: / सा / बालक: / बालिका	सदा	संस्कृतं	पठति ।
ते / ता: / बालका: / बालिका:	सदा	संस्कृतं	पठन्ति ।
त्वं	सदा	फलं	खादसि ।
यूयम्	सदा	फलानि	खादथ ।
अहं	सदा	भाषणं	करोमि ।
वयं	सदा	सत्यं	वदाम: ।

अत्र वाक्येषु कर्तृ - कर्म – क्रिया - पदेषु परिवर्तनं दृश्यते ।
Here , We can see the change in कर्तृ - कर्म - क्रिया words .
परन्तु " सदा " इति पदस्य विकार: न जात: । (परिवर्तनं न जातम्)
But The Word " सदा " has no change in all the sentences.
अत: " सदा " - इति पदं अविकारी = अव्ययपदं कथ्यते । Therefore the word " सदा " is called as an indeclinable word / " अव्ययपदम् "

अव्ययपदानाम् अर्थानुसारं विभाग: एवं भवति:- The Division of Indeclinable can be done in the following ways based on their meanings .

I. प्रश्नवाचक - अव्ययपदानि । जो अव्यय प्रश्न पूछने का होता है , वह प्रश्नवाचक अव्यय कहलाता है। जैसे :- कुत्र ? कदा ?

II . स्थानवाचक - अव्ययपदानि । जो अव्यय स्थान का अर्थ दर्शाता है , वह स्थानवाचक अव्यय कहलाता है। जैसे :- अत्र। तत्र।

III . कालवाचक - अव्ययपदानि । जो अव्यय काल / समय को सूचित करता है , वह कालवाचक अव्यय कहलाता है। जैसे :- अद्य। श्व:।

IV . संयुक्त - अव्ययपदानि । जो अव्यय युग्म / जोडी / pair में प्रयुक्त होते हैं , वे संयुक्त -अव्यय कहलाते हैं । जैसे :- यदा - तदा ।

V . विकीर्णानि / अन्य- अव्ययपदानि । जो अव्यय ऊपर बताए गए अव्ययों में नहीं आते हैं , वे अन्य - अव्यय कहलाते हैं। जैसे :- च , वृथा ।

I . प्रश्नवाचक - अव्ययपदानि = अर्थ: च ।		वाक्ये प्रयोग: ।	हिन्दी में अनुवाद	Translation
1	कुत्र = कहां / where	भवान् कुत्र गच्छति ?	आप कहां जाते हो ?	Where are you going ?
2	कदा = कब / when	त्वं कदा गृहं गच्छसि ?	तुम कब घर जाओगे ?	When will you go home ?
3	कुत: = कहां से / from where	भवान् कुत: आगच्छति ?	आप कहां से आ रहे हो ?	Where are you coming from ?

II . स्थानवाचक - अव्ययपदानि = अर्थ: च ।		वाक्ये प्रयोग: ।	हिन्दी में अनुवाद	Translation
1	अत्र = यहां / here	वयं अत्र पठाम: ।	हम यहां पढ़ते हैं ।	We are reading here .
2	तत्र = वहां / there	वयं तत्र क्रीडाम: ।	हम वहां खेलते हैं ।	We are playing there .

3	यत्र - तत्र = जहां - वहां Where - there	यत्र जलम् अस्ति तत्र जीवनम् अस्ति ।	जहां पानी है वहां जीवन है ।	Where ever water exists , there life exists.

*

III . (अ) काल - वाचक - अव्ययपदानि = अर्थ: च ।		वाक्ये प्रयोग: ।	हिन्दी में अनुवाद	Translation
1	अद्य = आज / Today	अद्य शुक्रवासर: अस्ति ।	आज शुक्रवासर है ।	Today is Friday .
2	श्व: = आने वाला कल / Tomorrow	श्व: शनिवासर: भविष्यति ।	कल शनिवासर होगा ।	Tomorrow will be Saturday .
3	ह्य: = बीता हुआ कल / Yesterday	ह्य: गुरुवासर: आसीत् ।	कल गुरुवासर था ।	Yesterday was Thursday .
4	इदानीम् = अब / Now अधुना = अब / Now सम्प्रति = अब / Now साम्प्रतम् = अब / Now	इदानीम् अहं भोजनम् करोमि । अधुना कक्षाकार्यम् कुरु । सम्प्रति वार्ता: श्रूयन्ताम् । साम्प्रतं शिशु: शेते ।	अब मैं भोजन करता हूं । अब कक्षाकार्य करो । अब समाचार सुनिए । अब बच्चा सोता है ।	Now I am eating . Now do (your) Class Work . Now (you) listen the news . Now the child sleeps .
	(आ) कालवाचक - संयुक्त - अव्ययपदानि । । (Pair)।	वाक्ये प्रयोग: ।	हिन्दी में अनुवाद	Translation
5	यावत् - तावत् = जब तक - तब तक / aslong - till	यावत् धर्म: तावत् सृष्टि: ।	जब तक धर्म है तब तक सृष्टि है ।	As long as the Dharma exists, (till) creation exists .
6	यदा - तदा = जब - तब When - then	यदा सूर्योदय: भवति तदा कमलं विकसति ।	जब सूर्योदय होता है तब कमल खिलता है ।	When sun raises then the Lotus blooms.

*

IV . संयुक्त - अव्ययपदानि। । (युग्म - रूपेण प्रयुज्यन्ते) Pair Conjunctions .		वाक्ये प्रयोग: ।	हिन्दी में अनुवाद	Translation
1	यदि - तर्हि = अगर - तो If - then	यदि परिश्रमं करोषि तर्हि फलं प्राप्स्यसि ।	अगर परिश्रम करते हो तो फल मिलेगा ।	If you do your effort , then you will get the result .

*

V . अन्य - अव्ययपदानि । । Other indeclinable. वाक्ये प्रयोग: ।	हिन्दी में अनुवाद	Translation

1	उच्चैः = ऊंचे / ज़ोर से Loudly	ये मेघाः उच्चैः गर्जन्ति ते न वर्षन्ति ।	जो बादल जोर से गरजते हैं वे नहीं बरसते हैं ।	Louder thunder clouds will never rain.
2	च = और / and	केन्द्रीय विद्यालये बालकाः बालिकाः च पठन्ति ।	केन्द्रीय विद्यालय में लड़के और लड़कियां पढ़ते हैं ।	Boys and Girls are studying in Kendriya Vidyalaya.
3	सहसा = अचानक / suddenly	सहसा विदधीत न क्रियाम् ।	अचानक कोई काम नहीं करना चाहिए ।	One should not do the work all of a sudden .
4	वृथा = व्यर्थ / waste	समुद्रे वृष्टिः वृथा ।	समुद्र में वर्षा बेकार है ।	Raining on sea is of no use.
5	शनैः = धीरे / slowly	शिशुः शनैः चलति ।	बच्चा धीरे चलता है ।	The child walks slowly .
6	इतस्ततः = इधर उधर Here and there	इतस्ततः मा गच्छ ।	इधर उधर मत जाओ ।	Do not go here and there .
7	अपि = भी / also	अहं संस्कृतं पठामि त्वम् अपि पठ ।	मैं संस्कृत पढ़ता हूं तुम भी पढ़ो ।	I am reading Sanskrit , you also read .

परीक्षार्थम् अभ्यासः :- Q.No.6. वाक्यानुगुणम् उचिताव्ययपदं चिनुत - (केवलं प्रश्नत्रयम्) 1 x 3 = 3

क) सः .... तिरुपतिं गमिष्यति ? (क) कदा (ख) वृथा (ग) अपि

ख) त्वं .... समागतोऽसि ? (क) यावत् (ख) श्वः (ग) कुतः

ग) .... परोपकारः क्रियते तावत् शरीरस्य उपयोगः । (क) कदा (ख) यावत् (ग) इतस्ततः

घ) समयं .... न यापय । (क) कदा (ख) उच्चैः (ग) वृथा

Q.No.6. वाक्यानुगुणम् उचिताव्ययपदं चिनुत - (केवलं प्रश्नत्रयम्) 1 x 3 = 3

क) बालिकाः .... क्रीडां द्रष्टुम् अगच्छन् । (क) श्वः (ख) अद्य (ग) ह्यः

ख) .... संस्कृत - कक्षा चलति । (क) सम्प्रति (ख) तर्हि (ग) च

ग) वने पशवः .... भ्रमन्ति । (क) कति (ख) सहसा (ग) इतस्ततः

घ) छात्राः .... गन्तुम् इच्छन्ति ? (क) अपि (ख) कुत्र (ग) वृथा

****

K.V.NO-1 UPPAL . K.V.S. (R.O.) HYDERABAD . CLASS -10 . TERM I . SANSKRIT MICRO MATERIAL . CBSE - 2021 - 2022 .

NEW SYLLABUS CBSE द्वारा प्रदत्त - 26 अव्ययपदानां अभ्यासाय रिक्तस्थानानि पूरयन्तु स्वकक्षाकार्ये च लिखन्तु -

अव्ययम्	= अर्थ:	वाक्ये प्रयोग:	
1. उच्चै:	= जोर से, ऊंचे	* छात्र: .... श्लोकं पठति।	* शिशु: .... रुदति।
2. च	= और	* राम: कृष्ण: .... गच्छत:।	* स: पत्रम् पुष्पम् .... नयति ।
3. श्व:	= आनेवाला कल	* मम पिता .... विद्यालयं आगमिष्यति ।	* .... क: वासर: भविष्यति ?
4. ह्य:	= बीता हुआ कल	* नगरे .... वर्षा अभवत् ।	* .... क: वासर: आसीत् ?
5. अद्य	= आज	* .... अहं मन्दिरं गच्छामि ।	* .... क: वासर: अस्ति ?
6. अत्र	= यहाँ	* बाला: .... कोलाहलं कुर्वन्ति ।	* माता .... किं करोति ?
7. तत्र	= वहाँ	* दूरे .... वृक्षा: दृश्यन्ते ।	* .... के क्रीडन्ति ?
8. यत्र	= जहाँ	* .... जलम् अस्ति तत्र जीवनं भवति।	* .... मन्दिरं तत्र भक्ता: ।
9. कुत्र	= कहाँ	* तव गृहं .... अस्ति ?	* छात्रा: .... क्रीडन्ति ?
10. इदानीम्	= अब	* .... त्वं किं करोषि ?	* .... अहं लिखामि ।
11. अधुना	= अब	* .... भवान् कुत्र गच्छति ?	* स: .... पाठं पठति ।
12. सम्प्रति	= अब	* गज: .... किं करोति ?	* सा .... दूरदर्शनम् पश्यति ।
13. साम्प्रतम्	= अब	* त्वं .... ग्रामं गच्छ ।	* माता .... पचति ।
14. यदा	= जब	* .... सूर्य: आगच्छति तदा प्रकाश: भवति ।	* यदा अध्यापक: आगच्छति .... छात्रा: पठन्ति ।
15. तदा	= तब	* यदा पिता आगच्छति .... पुत्र: पठति ।	* ..... जन: अस्वस्थ: भवति ..... चिकित्सालयं गच्छति ।
16. कदा	= कब	* जना: .... भोजनम् कुर्वन्ति ?	* कोकिल: .... कूजति ?
17. सहसा	= अचानक	* .... अविचार्य कार्यं न कुर्वीत ।	* .... वर्षा भवति ।
18. वृथा	= व्यर्थ / बेकार	* समुद्रे वर्षा .... भवति।	* लोके .... किमपि नास्ति।
19. शनै:	= धीरे	* गज: .... चलति ।	* शिशु: .... खादति ।

20. अपि = भी * स: क्रीडति , अहं .... क्रीडामि । * पुत्रेण सह माता .... गच्छति ।
21. कुत: = कहाँसे * नद्य: .... प्रवहन्ति ? * फलं .... पतति ?
22. इतस्तत: = इधर उधर * छात्रा: .... भ्रमन्ति । * वानरा: .... कूर्दन्ति ।
23. यदि = अगर * जन: .... प्रयत्नम् करोति तर्हि फलं प्राप्नोति ।
24. तर्हि = तो * यदि छात्र: सम्यक् पठति .... प्रथम - श्रेण्याम् उत्तीर्ण: भविष्यति ।
25. यावत् = जब तक * .... पिता न आगच्छति तावत् पुत्र: न खादति ।
26. तावत् = तब तक * यावत् अध्यापक: न वदति .... छात्र: न पठति ।

****

अभ्यासार्थम् :- Q.No.6. वाक्यानुगुणम् उचिताव्ययपदं चिनुत - (केवलं प्रश्नत्रयम्) 1 x 3 = 3

मोहन:	:-	रमेश ! त्वं गृहात् .... गच्छसि ?	(क) सम्प्रति	(ख) कुत्र	(ग) च
रमेश:	:-	अहं .... मम गृहं गच्छामि ।	(क) श्व:	(ख) ह्य:	(ग) अधुना
मोहन:	:-	.... त्वं विलम्बेन गृहं गच्छसि तर्हि माता किं वदति ?	(क) यावत्	(ख) कुत:	(ग) यदि
रमेश:	:- .	मम माता .... पृच्छति " किमर्थं विलम्ब: जात: ? इति ।	(क) अपि	(ख) इतस्तत:	(ग) उच्चै:

****

पाठः - 1. 4. Q.NO.6. अधोलिखितानाम् अव्ययानां सहायतया रिक्तस्थानानि पूरयत - मञ्जूषा :- भृशम् , यत्र , तत्र , अपि , एव , सदा , बहिः ।

क. इदानीं वायुमण्डलं .... प्रदूषितम् अस्ति । ख. .... जीवनं दुर्वहं जातम् ।

ग. प्राकृतिक - वातावरणे क्षणं सञ्चरणं .... लाभदायकं भवति ।

घ. पर्यावरणस्य संरक्षणम् .... प्रकृतेः आराधना । ङ. .... समयस्य सदुपयोगः करणीयः ।

च. भूकम्पित - समये .... गमनमेव उचितं भवति । छ. .... हरीतिमा .... शुचि पर्यावरणम् ।

उत्तराणि :- - क. भृशं ख. अत्र ग. अपि घ. एव ङ. सदा च. बहिः छ. यत्र - तत्र ।

****

Q.NO. 7. अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदम् अशुद्धम् अस्ति । शुद्धं पदं विकल्पेभ्य: चिनुत - (केवलं प्रश्नत्रयम्) 1 x 3 = 3

CBSE द्वारा वाक्य - संशोधनाय निर्धारित अंशा: :- * लिङ्ग - पुरुष - वचन - लकार - दृष्ट्या रेखाङ्कित - पद - संशोधनम् ।

पाठ्यबिन्दूनां विवरणम् उदाहरणानि च :- अशुद्धि - संशोधनम् :- कथं करणीयम् ? निम्नलिखित -सामान्य -विषयाणां अवलोकनं अभ्यासं च कुर्म: ।

* प्रत्येकस्मिन् वाक्ये अशुद्ध - पद - संशोधनाय लिङ्ग / पुरुष / वचन / लकार - दृष्ट्या सहायक - पदं भवति ।

* सहायकपदस्य आधारेण लिङ्ग / पुरुष / वचन / लकार - दृष्ट्या वाक्यस्य संशोधनं करणीयम् ।

अध: लिङ्ग - पुरुष - वचन - लकार - दृष्ट्या सहायक - पद तालिका दत्ता :- पश्याम: तावत् :-

		कर्तृपदम्			क्रियापदम्		
लिङ्ग:	पुरुष:	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	क्रियापदस्य लट् - लकार - प्रत्यया:		
पुं	प्रथम	स: / बाल:	तौ / बालौ	ते / बाला:	लिखति	त:	अन्ति
स्त्री	प्रथम	सा / लता	ते / लाते	ता: / लता:	नृत्यति	त:	अन्ति
नपुं	प्रथम	तत् / पुष्पम्	ते / पुष्पे	तानि / पुष्पाणि	विकसति	त:	अन्ति
त्रिषु	मध्यम	त्वम्	युवाम्	यूयम०	पश्यसि	थ:	थ
त्रिषु	उत्तम	अहम्	आवाम्	वयम्	वदामि	आव:	आम:

****

अभ्यासाय :- दृष्ट्या	अशुद्धपदम्	सहायकपदम्	शुद्धपदम्
लिङ्ग - दृष्ट्या	:- स: बालिका वृक्षं सिञ्चति ।	(सहायकपदम् - संज्ञा - पदम् - बालिका)	सा बालिका वृक्षं सिञ्चति ।
पुरुष - दृष्ट्या	:- यूयं संस्कृतम् लिखन्ति ।	(सहायक - पदम् - कर्तृपदं यूयम् , मध्यमपुरुष - बहुवचनम् अस्ति)	यूयं संस्कृतम् लिखथ ।
वचन - दृष्ट्या	:- वयं सदा सत्यं वदामि ।	(सहायकपदम् - क्रियापदं वदामि उत्तमपुरुष- एकवचनम् अस्ति)	अहं सदा सत्यम् वदामि ।

लकार - दृष्ट्या :- सहायक - अव्यय - पदानि - * लकार - दृष्ट्या क्रियापद - संशोधनाय सहायक - अव्ययपदानि भवन्ति ।

**** तेषाम् अव्ययानाम् आधारेण एव क्रियापद - संशोधनं भवति ।

यथा :- * वाक्ये “ ह्य: ” इति अव्ययस्य आधारेण अशुद्ध - क्रियापदस्य संशोधनं लङ् लकारे भवति / करणीयम् ।

यथा :- छात्र: ह्य: विद्यालयं न गमिष्यति । छात्र: ह्य: विद्यालयं न अगच्छत् ।

* वाक्ये “ श्व: ” इति अव्ययस्य आधारेण अशुद्ध - क्रियापदस्य संशोधनं लृट् लकारे भवति / करणीयम् ।

यथा :- छात्र: श्व: विद्यालयं न अगच्छत् । छात्र: श्व: विद्यालयं न गमिष्यति ।

* वाक्ये " अद्य " इति अव्ययस्य आधारेण अशुद्ध - क्रियापदस्य संशोधनं लट् लकारे भवति / करणीयम् ।

यथा :- छात्र: अद्य विद्यालयं अगच्छत् । छात्र: अद्य विद्यालयं गच्छति ।

****

अभ्यासार्थम् :- Q.NO. 7. अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदम् अशुद्धम् अस्ति । शुद्धं पदं विकल्पेभ्य: चिनुत - (केवलं प्रश्नत्रयम्) 1 x 3 = 3

(परीक्षायां विकल्पपदानि (MCQs) दीयन्ते , अवगमनाय / अभ्यासाय अत्र (MCQ s) न दत्तानि)

	अशुद्धपदम्	दृष्ट्या	सहायकपदम्	शुद्धपदम्
1) तौ किं लिखन्ति ।	…………………	…………………	…………………	…………………
2) वयं पुष्पोत्सवं पश्यन्ति ।	…………………	…………………	…………………	…………………
3) मे बहूनि अपत्या: सन्ति ।	…………………	…………………	…………………	…………………
4) मम पिता श्व: दिल्लीम् अगच्छत् ।	…………………	…………………	…………………	…………………

अत्र अशुद्ध - पद - संशोधनाय सहायक - पदम् कथमुपकरोति इति तालिका - माध्यमेन पश्याम: :- (उपरि वाक्येषु अशुद्धपदानि अध: दत्तानि)

संख्या	अशुद्धपदम्	दृष्ट्या	सहायक-पदम्	शुद्धम् पदम् / उत्तरम्	शुद्धम् वाक्यम् अत्र लिखत -
1	लिखन्ति	वचन	तौ (द्विवचनम्)	लिखत:	
2	पश्यन्ति	पुरुष	वयं (उत्तम-पुरुष)	पश्याम:	
3	अपत्या:	लिङ्ग	बहूनि (नपुंसकम्)	अपत्यानि	
4	अगच्छत्	लकार	श्व: (लृट्)	गमिष्यति	

अभ्यासार्थम् :-

Q.NO.7. अधोलिखित - वाक्येषु रेखाङ्कितं पदम् अशुद्धम् अस्ति । शुद्धं पदं विकल्पेभ्य: चिनुत - (केवलं प्रश्नत्रयम्) 1 x 3 = 3

क) माता भोजनं पचन्ति । (पचसि / पचामि / पचति)

ख) केशव: ह्य: पुस्तकालयं गमिष्यति । (अगच्छ: / अगच्छत् / अगच्छम्)

ग) उद्याने सुन्दरा: पुष्पाणि दृश्यन्ते । (सुन्दरम् / सुन्दराणि / सुन्दरे)

घ) युवां कदा गृहकार्यं कुर्वन्ति । (कुरुथ: / करोमि / करोषि)

****

Q.N0.8. :- प्रथमसत्रस्य / I TERM पाठेभ्यः (पाठा: - 1 , 2 , 4 & 5) एव वाक्यानि दीयन्ते | विकल्पा अपि दीयन्ते |

Q.N0.8. - 5 अङ्काः | खण्ड: - ख (SECTION - B) पठित अवबोधनम् - 15 अङ्का:

प्रश्ननिर्माणम् . 1. किं रेखाङ्कितपदं संज्ञापदम् अस्ति अथवा विशेषणपदम् अस्ति अथवा अन्यत् पदम् अस्ति ? 2. रेखाङ्कितपदस्य मूलशब्दः कः ?

रेखाङ्कितपदं संज्ञा - किम्		
त्रिषुलिङ्गेषु रूपाणि :-		
कः	कौ	के
कं	कौ	कान्
केन	काभ्यां	कैः
कस्मै	काभ्यां	केभ्यः
कस्मात्	काभ्यां	केभ्यः
कस्य	कयोः	केषां
कस्मिन्	कयोः	केषु
किं	के	कानि
किं	के	कानि
का	के	काः
कां	के	काः
कया	काभ्यां	काभिः
कस्यै	काभ्यां	काभ्यः
कस्याः	काभ्यां	काभ्यः
कस्याः	कयोः	कासां

रेखाङ्कितपदं अन्यत् पदम् - सप्तककाराः -	
1. कुत्र = कहां :- रेखाङ्कितपदं - स्थलवाचकपदं IN द्वितीया / सप्तमी @ छात्रः गृहं गच्छति । छात्रः गृहे खादति ।	गृहं / गृहे
2, कुतः = कहां से :- स्थानवाचकपदं IN पञ्चमी / मूलशब्दः + तः @ गङ्गा हिमालयात् प्रभवति । स्थानवाचकपदं .... कस्मात् / कुतः ... ?	(गृहात् / गृहतः)
3. किमर्थम् = क्यों :- चतुर्थी / मूलशब्दः + अर्थम् , तुमुन् - पद । @ छात्रः ज्ञानाय पठति । छात्रः कस्मै / किमर्थम् पठति ? छात्रः पठितुं विद्यालयं गच्छति । .... किमर्थम् .... ?	(धनाय / धनार्थम् / पठितुं)
4. कति = कितने :- संख्या । @ दश छात्राः संस्कृतं पठन्ति । कति .... ।	(दश) ।
5. कथम् = कैसे :- तृतीया / विशेषणपदम् । (कलमेन / @ पिता कलमेन लिखति । .. केन / कथं .. ? , पिता कोपेन वदति ।	कोपेन / मधुरम्) ... कथं वदति ?
6. कदा = कब :- समयः / कालबोधकपदम् । @ जनाः नववादने कार्यालयं गच्छन्ति । ... कदा .... ? अस्माकं परीक्षा जुलै मासे भविष्यति । .... कदा .... ?	(रात्रौ / जुलै मासे / प्रातः) ।
7. किम् = क्या :- प्रत्यक्षभाषणम् / साधारण - द्वितीयापदं ।	("......") ।

रेखाङ्कितपदं विशेषणं - कीदृश (बालक / नदी)		
त्रिषुलिङ्गेषु रूपाणि :-		
कीदृशः	कीदृशौ	कीदृशाः
कीदृशं	कीदृशौ	कीदृशान्
कीदृशेन	कीदृशाभ्यां	कीदृशेन
कीदृशाय	कीदृशाभ्यां	कीदृशेभ्यः
कीदृशात्	कीदृशाभ्यां	कीदृशेभ्यः
कीदृशस्य	कीदृशयोः	कीदृशानां
कीदृशे	कीदृशयोः	कीदृशेषु
कीदृशं	कीदृशे	कीदृशानि
कीदृशं	कीदृशे	कीदृशानि
कीदृशी	कीदृश्यौ	कीदृश्यः
कीदृशीं	कीदृश्यौ	कीदृशीः
कीदृश्या	कीदृशीभ्यां	कीदृशीभिः
कीदृश्यै	कीदृशीभ्यां	कीदृशीभ्यः
कीदृश्याः	कीदृशीभ्यां	कीदृशी भ्यः

कस्यां	कयोः	कासु	@ बालकाः भोजनं खादन्ति । छात्रः जलं पिबति ।	... किम् .... ?

कीदृश्याः कीदृश्योः कीदृशीनां
कीदृश्यां कीदृश्योः कीदृशीषु

अभ्यासार्थम् :-

पाठः - 1. 7. Q.NO.8. रेखाङ्किकत - पदमाधृत्य प्रश्ननिर्माणम् कुरुत -

क. शकटीयानं कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति । ख. उद्याने पक्षिणां कलरवं चेतः प्रसादयति ।

ग. पाषाणीसभ्यतायां लतातरुगुल्माः प्रस्तरतले पिष्टाः सन्ति । घ. महानगरेषु वाहनानाम् अनन्ताः पङ्क्तयः धावन्ति ।

ङ. प्रकृत्याः सन्निधौ वास्तविकं सुखं विद्यते । उत्तराणि :- - क. कीदृशं ख. केषां ग. के घ. कुत्र / केषु ङ. कस्याः ।

पाठः - 2. 3. Q.NO.8. रेखाङ्किकत / स्थूल - पदमाधृत्य प्रश्ननिर्माणम् कुरुत -

क. तत्र राजसिंहो नाम राजपुत्रः वसति स्म । ख. बुद्धिमती चपेटया पुत्रौ प्रहृतवती । ग. व्याघ्रं दृष्ट्वा धूर्तः शृगालः अवदत् ।

घ. त्वं मानुषात् बिभेषि । ङ. पुरा त्वया मह्यं व्याघ्रत्रयं दत्तम् ।

उत्तराणि :- . क. ... किं नाम ... ? ख. .. कथं / कया ... ? ग. कं ... ? घ. ... कस्मात् .. ? ङ. .. कस्मै .. ?

पाठः - 5.4. Q.NO.8. रेखाङ्किकत / स्थूलपदमाधृत्य प्रश्ननिर्माणम् कुरुत -

क. सः कृच्छ्रेण भारम् उद्वहति ।
ख. सुराधिपः ताम् अपृच्छत् ।
ग. अयम् अन्येभ्यो दुर्बलः ।
घ. धेनूनां माता सुरभिः आसीत् ।
ङ. सहस्राधिकेषु पुत्रेषु सत्स्वपि सा दुःखी आसीत् ।

उत्तराणि :- - क. केन / कथं ख. कः ग. केभ्यः घ. केषां / कासां ङ. कीदृशेषु ।

****

Q.NO.8. रेखांकितपदानि आधृत्य प्रदत्त - विकल्पेभ्य: उचितं प्रश्नवाचकपदं चित्वा प्रश्ननिर्माणं कुरुत । (केवलं पञ्चप्रश्ना:) 1 x 5 = 5

शकटीयानं कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति । कां / कीदृशं / किं /

बुद्धिमती चपेटया पुत्रौ प्रहृतवती। कुत: / कथं / केन

पुरा त्वया मह्यम् व्याघ्रत्रयं दत्तम् । कं / कस्मै / कुत्र

धेनूनां माता सुरभि: आसीत् । केभ्य: / कस्या: / कासां

सहस्राधिकेषु पुत्रेषु सत्स्वपि या दु:खी आसीत् । केषु / कति / कदा

स: भरावेदनया क्रन्दति स्म । कया / केन / कस्या:

****

&

पठित - भाषिक - कार्यम् । (निर्देशानुसारम् मेलनम् चयनम् च ।

Q.N0.9. :- प्रथमसत्रस्य / I TERM पाठेभ्यः (पाठा: - 1 , 2 , 4 & 5) एव वाक्यानि / पदानि दीयन्ते |

अर्थ दृष्ट्या प्रदत्त - विकल्पेभ्यः शुद्धसमानार्थकपदस्य चयनम् करणीयम् |

Q.NO.9. अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितपदानां प्रसङ्गानुकूलम् उचितार्थं चिनुत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4 = 4

(पाठाधारित - वाक्येषु रेखाङ्कितपदानाम् आधारेण प्रदत्त - विकल्पेभ्य: शुद्धोत्तर - चयनाय अभ्यास: करणीय:)

प्रदत्त - वाक्य्ये रेखाङ्किकितपदस्य मूलशब्द - लिङ्ग - विभक्ति - वचन अनुसारम् प्रदत्त - विकल्पेषु शुद्ध - उत्तरस्य चयनम् करणीयम् भवति ।

यथा :- (i) गच्छ त्वमपि किञ्चित् गूढप्रदेशम् । (क) गुप्तप्रदेशम् (ख) नगरम् (ग) ग्रामम् उत्तरम् :- गूढप्रदेशम् = गुप्तप्रदेशम्

****

यथा :- भाषिक - तत्त्वानि उदाहरणानि च :-

1) * वाक्यात् कर्तृ / क्रियापदचयनम् ।

यथा :- (ii) " स: दीन: इति जानन्नपि कृषक: तं पीडयति " इत्यस्मिन् वाक्ये क्रियापदं किं प्रयुक्तम् ? (क) जानन् (ख) पीडयति (ग) कृषक:

2) * वाक्यात् विशेषण / विशेष्य - पदचयनम् ।

यथा :- (iii) " बहून्यपत्यानि मे सन्तीति सत्यम् " इत्यस्मिन् वाक्ये विशेषणपदं किम् ? (क) सन्ति (ख) अपत्यानि (ग) बहूनि

3) * वाक्यात् पर्यायपद - चयनम् ।

यथा :- (iii) " आलस्यं हि मनुष्याणां शारीरस्थो महान् रिपु: " इत्यस्मिन् वाक्ये " शत्रु: " इति पदस्य समानार्थकपदं किं प्रयुक्तम् ?
(क) आलस्यं (ख) रिपु: (ग) महान्

4) * वाक्यात् विलोमपद - चयनम् ।

यथा :- (iii) " क्रुद्ध: सिंह: इतस्तत: धावति , गर्जति परं किमपि कर्तुमसमर्थ: एव तिष्ठति " इत्यस्मिन् वाक्ये " शान्त: " इति पदस्य विलोम पदं किं प्रयुक्तम् ?
(क) सिंह: (ख) इतस्तत: (ग) क्रुद्ध:

****

Q.NO.9. ...... (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4 = 4 & Q.NO.10. .... (केवलं प्रश्नषट्कम्) 1 x 6 = 6 & Q.NO.11. (III) निर्देशानुसारम् उत्तरत - ......
(केवलं प्रश्नत्रयम्) 1 x 3 = 3 प्रशनपत्र में TOTAL 13 Marks के लिए इन भाषिक तत्त्वों पर ध्यान देना चाहिए - यथा :-

Q.NO.9. अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां प्रसंगानुकूलम् उचितार्थान् चित्वा लिखत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4 = 4

1. नवमालिका रसालं मिलिता ।	पुष्पम् /	आम्रम् /	मञ्जरी
2. ।	वयस्य /	कोकिल: /	काक:
3. व्याघ्रोऽपि सहसा नष्ट: ।	रक्षित: /	पलायित: /	नश्वर:
4. सुलभेष्वर्थलाभेषु परसंवेदने जने ।	मानवे /	वने /	लोके
5. भुङ्क्तेऽपक्वम् विमूढधी: ।	पण्डित: /	मूर्ख: /	विगत:

Q.NO.9. अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां प्रसंगानुकूलम् उचितार्थान् चित्वा लिखत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1 x 4 = 4

(i)	गच्छ त्वमपि किञ्चित् गूढप्रदेशम् ।	(क) गुप्तप्रदेशम्	(ख) नगरम्	(ग) ग्रामम्
(ii)	वयस्य , अपूर्वं खलु नामधेयम् ।	(क) वृद्ध !	(ख) पथिक !	(ग) मित्र !
(iii)	अहं मणिकारश्रेष्ठिनं चन्दनदासं इदानीं द्रष्टुमिच्छामि ।	(क) अचिरम्	(ख) अधुना	(ग) अकस्मात्
(iv)	आर्य ! अलीकम् एतत् ।	(क) असत्यम्	(ख) सत्यम्	(ग) अचिरम्
(v)	पिता यच्छति पुत्राय बाल्ये विद्याधनं महत् ।	(क) भाग्ये	(ख) शैशवे	(ग) बालके

****

पाठः - 1. 5. Q.NO.9. (अ) अधोलिखितानां पदानां पर्यायपदं लिखत -

क. सलिलम्	=	ख. आम्रम्	=	ग. वनम्	=
घ. शरीरम्	=	ङ. कुटिलम्	=	च. पाषाण:	=

उत्तराणि :- - क. जलम् ख. रसालम् ग. काननम् घ. तनुः ङ. वक्रम् च. प्रस्तरः ।

पाठः - 2. 6. Q.NO.9 . अधोलिखितानां पदानाम् अर्थ: कोष्ठकात् चित्वा लिखत -

क.	ददर्श	=	....	(दर्शितवान् , दृष्टवान्)	ख.	जगाद	=	....	(अकथयत् , अगच्छत्)
ग.	ययौ	=	....	(याचितवान् , गतवान्)	घ.	अत्तुम्	=	....	(खादितुम् , आविष्कर्तुम्)
ङ.	मुच्यते	=	....	(मुक्तो भवति , मग्नो भवति)	च.	ईक्षते	=	....	(पश्यति , इच्छति)

उत्तराणि :- . क. = दृष्टवान् ख. = अकथयत् ग. = गतवान् घ. = खादितुम् ङ. = मुक्तो भवति च. = पश्यति ।

पाठः - 2. 7. Q.NO.9. (अ) पाठात् चित्वा पर्यायपदं लिखत -

क. वनम् = ख. शृगालः = ग. शीघ्रम् = घ. पत्नी = ङ. गच्छसि =

उत्तराणि :- . क. = काननम् ख. = जम्बुक: ग. तूर्णम् घ. भार्या ङ. यासि ।

पाठः - 4. 6. Q.NO.9. मञ्जूषातः पर्यायद्वयं चित्वा पदानां समक्षं लिखत -

मञ्जूषा :- शिवः शिष्टाचारः शशिः चन्द्रशेखरः सुतः इदानीम् अधुना पुत्रः सूर्यः सदाचारः निशाकरः भानुः

क. हिमकरः - .... ख. सम्प्रति - ....

ग. समुदाचारः - .... घ. पशुपतिः - ....

ङ. तनयः - .... च. सहस्रदीधितिः - ....

उत्तराणि :- क. शशिः , निशाकरः . ख. इदानीम् , अधुना . ग. शिष्टाचारः , सदाचारः घ. शिवः , चन्द्रशेखरः . ङ. सुतः , पुत्रः . च. सूर्यः , भानुः ।

पाठः - 5. 3. Q.NO.9. ‘ क ’ स्तम्भे दत्तानां पदानां मेलनं ‘ ख ’ स्तम्भे दत्तैः समानार्थकपदैः कुरुत -

	‘ क ’ स्तम्भः		उत्तरम्	‘ ख ’ स्तम्भः		‘ क ’ स्तम्भः		उत्तरम्	‘ ख ’ स्तम्भः
क.	कृच्छ्रेण	=	काठिन्येन	वृषभः	ख.	चक्षुर्भ्याम्	=	नेत्राभ्याम्	वासवः
ग.	जवेन	=	द्रुतगत्या	नेत्राभ्याम्	घ.	इन्द्रः	=	वासवः	अचिरम्
ङ.	पुत्राः	=	सुताः	द्रुतगत्या	च.	शीघ्रम्	=	अचिराम्	काठिन्येन
छ.	बलीवर्दः	=	वृषभः	सुताः					

उत्तराणि :- - क. = काठिन्येन ख. = नेत्राभ्याम् ग. = द्रुतगत्या घ. = वासवः ङ. = सुताः च. = अचिरम् छ. = वृषभः ।

****

Q.N0.10. :- प्रथमसत्रस्य / I TERM पाठेभ्यः (पाठा: - 1 , 2 , 4 & 5) एव वाक्यानि / पदानि दीयन्ते । 6 अङ्काः

निर्देशानुसारं (कर्तृ / क्रिया / विशेषण / विशेष्य / पर्यायपद / विलोमपद) चयनं प्रदत्त - विकल्पेभ्यः करणीयम् ।

अस्मिन् प्रश्ने CBSE द्वारा निर्धारित - भाषिक - कार्याय तत्त्वानि (पाठाधारितानि) यथा :-

(चयनम् = Choose / pick up the correct word from given sentence) भाषिक - कार्यम् :-

* कर्तृपदम् / क्रियापदम् किम् ? राम: गच्छति । कर्तृपदम् - राम: / क्रियापदम् - गच्छति ।

* विशेषणपदं / विशेष्यपदं किम् ? सुन्दरं वनम् । विशेषणपदम् - सुन्दरम् / विशेष्यपदम् - वनम् ।

* समानार्थकपदम् किम् ? सन्तोष: = आनन्द:

* विलोमपदम् किम् ? सुखम् x दु:खम् ।

प्रथमसत्रस्य चतुर्षु पाठेषु प्रत्येकस्य वाक्यस्य पुरतः एतानि भाषिक - तत्वानि दत्तानि | अतः पठन - समये एव दशमप्रश्नस्य भाषिकतत्त्वानाम् उपरि ध्यानं देयम् | भाषिक - प्रश्नानाम् उत्तर - लेखनाय प्रदत्ते प्रश्ने एव सहायकपदं भवति , तदाधारेण उत्तरं लिङ्ग - विभक्ति - वचनानुसारं प्रदत्त - विकल्पेभ्य: चित्वा लेखनीयम् ।

सूचना :- " प्रश्नपत्रे सर्वत्र सहायकपदानुसारम् एव उत्तरं लेखनीयं भवति " ।

****

Q.NO.10. भाषिककार्यसम्बद्धानां प्रश्नानां समुचितम् उत्तरं प्रदत्त - विकल्पेभ्य: चिनुत - (केवलं प्रश्नषट्कम्) 1 x 6 =6

NOTE :- Question No -10 , भाषिक - कार्यम् - For - 6 Marks CBSE Introduced this question as per new pattern / syllabus .

अस्मिन् प्रश्ने CBSE द्वारा निर्धारित - भाषिक - कार्याय तत्त्वानि (पाठाधारितानि)

यथा :- * वाक्यात् कर्तृ / क्रियापदचयनम् , विशेष्य / विशेषण - पदचयनम् , पर्यायपद - चयनम् , विलोमपद -चयनम् ।

वाक्ये सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम् ? (चयनम् = Choose / pick up the correct word from given sentence .)

(i) " दुर्दान्तैर्दशनै: अमुना स्यान्नेव जनग्रसनम् " इत्यस्मिन् वाक्ये " अमुना " इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम् ? कालाय / दशनेभ्य: / कालायसचक्राय

(ii) " स: दीन: इति जानन्नपि कृषक: तं पीडयति " इत्यस्मिन् वाक्ये क्रियापदं किम् अस्ति ? जानन् / पीडयति / कृषक:

(iii) " भयाकुलं व्याघ्रं दृष्ट्वा कश्चित् धूर्त: शृगाल: हसन्नाह - " इत्यस्मिन् वाक्ये विशेषणपदं किं प्रयुक्तम् ? व्याघ्रं / भयाकुलं / आह

****

पाठः - 1. Q.NO.10. (आ) अधोलिखितपदानां विलोमपदानि पाठात् चित्वा लिखत -

क.	सुकरम्	X	ख.	दूषितम्	X	ग.	गृह्णन्ती	X
घ.	निर्मलम्	X	ङ.	दानवाय	X	च.	सान्ताः	X

उत्तराणि :- - क. दुष्करम् ख. स्वच्छम् ग. त्यजन्ती घ. समलम् ङ. मानवाय च. सारंभाः / सादि |

पाठः - 2. Q.NO.10. (आ) पाठात् चित्वा विपरीतार्थकं पदं लिखत -

क. प्रथमः X ख. उक्त्वा X ग. अधुना X

घ. अवेला X ङ. बुद्धिहीना X

उत्तराणि :- . क. अन्तिमः ख. अनुक्त्वा ग. तदानीम् घ. वेला ङ. बुद्धियुक्ता ।

पाठः - 4. 4. Q.NO.10. यथानिर्देशमुत्तरत -

क. ' जानाम्यहं तस्य नामधेयम् ' अस्मिन् वाक्ये कर्तृपदं किम् ?

ख. ' किं कुपिता एवं भणति उत प्रकृतिस्था ' अस्मात् वाक्यात् ' हर्षिता ' इति पदस्य विपरीतार्थकपदं चित्वा लिखत ?

घ. ' तस्मादङ्क - व्यवहितम् अध्यास्यतां सिंहासनम् ' अत्र क्रियापदं किम् ?

ङ. ' वयसस्तु न किञ्चिदन्तरम् ' अत्र ' आयुषः ' इति अर्थे किं पदं प्रयुक्तम् ?

उत्तराणि :- क. अहं ख. x कुपिता घ. अध्यास्यताम् ङ. वयसः

पाठः - 4. (अ) Q.NO.10. विशेषण - विशेष्यपदानि योजयत -

	विशेषण पदानि		उत्तरम्	विशेष्य पदानि
यथा -	श्लाघ्या	-	कथा	
क.	उदात्तरम्यः	-	....	समुदाचारः
ख.	अतिदीर्घः	-	....	स्पर्शः
ग.	समरूपः	-	....	कुशलवयोः
घ.	हृदयग्राही	-	....	प्रवासः
ङ.	कुमारयोः	-	....	कुटुम्बवृत्तान्तः

उत्तराणि :- क. समुदाचारः ख. प्रवासः ग. कुटुम्बवृत्तान्तः घ. स्पर्शः ङ. कुशलवयोः ।

****

कक्षा - दशमी . पाठः - 1 . शुचिपर्यावरणम् । मूलपाठः अनुवादः च | AS PER NEW CBSE 2021 - 2022 .

****

पाठे पदानामुपरि सूचिताः संख्याः आंग्ल - वर्णान् गणित - चिह्नं च एवं पठन्तु :-

1	2	3	4	5	6	7	8	A	K	P	S	V	+	1 V+A	1V	PK
प्रथमा	द्विती	तृती	चतुर्थी	पञ्चमी	षष्ठी	सप्तमी	संबोधनं	अव्ययं	क्रिया	प्रत्ययान्तपदं	समासः	विशेषरणं	सन्धिः	प्र.विशे.सन्धि.अव्य	प्र.विशे	प्र.क्रिया

NOTE :- 1 / Black marked words are - कर्तृपदानि & K / Red marked words are क्रियापदानि |
Repeating the number twice or more in a sentence read them as विशेषण - विशेष्य |

*

1. 1V+A 1 K 1 + A 1 1 दुर्वहमत्र जीवितं जातं प्रकृतिरेव शरणम् । शुचि - पर्यावरणम् ॥ S 7 P1V + S S1 महानगरमध्ये चलदनिशं कालायसचक्रम् । 2 P 2 P K A 1 मनः शोषयत् तनुः पेषयद् भ्रमति सदा वक्रम् ॥ + 3 + 3 + 3 K + A+A S 1 दुर्दान्तैर्दशनैरमुना स्यान्नैव जनग्रसनम् । शुचि ... ॥	1.अनुवादः :- यहां जीवित रहना कठिन हो गया है । प्रकृति ही शरण है । शुद्ध पर्यावरण ही हमारा आश्रय है । महानगर के मध्य दिन रात लोहे का चक्र (= प्रदूषण चक्र) चल रहा है , जो मन को शोषण करते हुए , शरीर को पीसते हुए हमेशा ही टेढ़ीगति से चलता है। इसके कठोर दांतों से लोगों का नाश न हो । (इस लिए शुद्ध पर्यावरण ही हमारा आश्रय है ।) Q.18. मञ्जूषा :- पेषयद् , जातं , दुर्दान्तैः , महानगर । अन्वयः:- अत्र जीवितं दुर्वहं ...... प्रकृतिः एव शरणं शुचि - पर्यावरणम् , ... मध्ये अनिशं चलत् कालायासचक्रं मनः शोषयत् तनुः .... सदा वक्रम् भ्रमति , अमुना .... दशनैः जनग्रसनं न एव स्यात् ।

Q.1. सन्धिः	चलत् + अनिशं = ... , स्यात् + न =............ |	Q.2.समासः	महानगराणां मध्ये - ... , कालायसस्य चक्रं - ... , जनानां ग्रसनम् - ... |		
Q.9. पर्याय	पर्यायपदानि मेलयत - (अनिशं , वक्रं , शरणं , तनुः , दुर्वहं) कष्टं = .. , आश्रयः = .. , सदा = .. , शरीरं = .. , कुटिलं = ... ,	Q.10 . भाषिकम्	कर्तृ & क्रि – जीवितं - जातम् , चक्रं - भ्रमति |	वि & वि. - प्रकृतिः - शरणं , वक्रं -चक्रं , दुर्दान्तैः - दशनैः	वि. मरणं x जीवितं कोमलैः x दुर्दान्तैः

*

2. 2 2 K 1	2. अनुवाद: :- अब धरती पर सैकड़ों मोटार वाहन काजल की तरह काले धुवें को छोड़ रहे हैं । अनेक रेलगाड़ियां चारों ओर फैलाती हुई दौड़ रही हैं । वाहनों की पंक्तियां अनन्त हैं , जिससे चलना कठिन हो गया है । शुद्ध पर्यावर्ण ही हमारा आश्रय है ।
कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति शतशकटीयानम् ।	
S1 K P 2	
वाष्पयानमाला संधावति वितरन्ती ध्वानम् ॥	मञ्जूषा :- सन्धावति , अनन्ताः , संसरणम् , कज्जलमलिनं ।
6 S 1+ A + 1 1 1	अन्वयः :- शतशकटीयानं .... धूमं मुञ्चति , ध्वानम् वितरन्ती वाष्पयानमाला .... यानानां .... पंक्तयः हि .... कठिनं (अस्ति) ।
यानानां पंक्तयो ह्यनन्ताः कठिनं संसरणम् । शुचि ...॥	

Q.1.	पङ्क्तयः + हि = ... |	Q.2.	यानपङ्क्तयः - .... , बाष्पयानानां माला - .... |			
Q.9.	पर्यायपदानि मेलयत - (यानानां , पवित्रं , ध्वानं , मुञ्चति) शुचि = .. , त्यजति = .. , वाहनानां = .. , शब्दं = .. ,	Q. 10 .	कर्तृ & क्रि. यानम् - मुञ्चति वाष्पयानमाला - संधावति	वि & वि. - कठिनं - संसरणं कज्जलमलिनं - धूमं , वितरन्ती - वाष्पयानमाला	वि. स्वच्छम् x मलिनम् , अन्ताः x अनन्ताः , सरलम् x कठिनम् .	

*

3. S1 1V PK A A S1V 1	3. अनुवाद: :- वायुमण्डल अत्यन्त प्रदूषित हो गया है । पानी भी स्वच्छ नहीं है । सभी खाने योग्य पदार्थों मे ज़हर से भरी पदार्थों की मिलावट हो गई है । एवं सारी पृथ्वी अशुद्ध हो गई है । इन अशुद्धियों को बाहर तथा अन्दर (मन / बुद्धि) को अत्यधिक शुद्ध करना चाहिए । इस लिए शुद्ध ..आश्रय है ।
वायुमण्डलं भृशं दूषितं न हि निर्मलं जलम् ।	
S P1K 1 S1 S1	
कुत्सितवस्तुमिश्रितं भक्ष्यं समलं धरातलम् ॥	मञ्जूषा :- शुद्धीकरणम् , धरातलम् , भक्ष्यम् , भृशम् ।
PK1 A + A + 7 A A S1	

करणीयं बहिरन्तर्जगति तु बहु शुद्धीकरणम् । शुचि ..	अन्वय: :- (अद्यत्वे) वायुमण्डलं .... दूषितं (अस्ति) , निर्मलं जलं हि न , ... कुत्सित - वस्तु – मिश्रितं , समलं .... , बहि: अन्तर्जगति तु बहु .... करणीयम् ।

Q.2. - मलानां अभाव: - वायो: मण्डलं - ...... , शुद्धे: करणं - .... , मलै: सहितं - .... , कुत्सितै: वस्तुभि: मिश्रितं - .... , धराया: तलं - .... |					
Q.9.	पर्यायपदानि मेलयत - (भक्ष्यं , धरातलं , जगति , भृशं) विश्वे = ... , अधिकं = ... , पृथिवी = ... , खाद्यं = ... ,	Q.10 .	कर्तृ & क्रि. वायुमण्डलं - दूषितं भक्ष्यं - मिश्रितं , शुद्धीकरणम् - करणीयं	वि & वि. - निर्मलं जलम् , कुत्सितवस्तुमिश्रितं भक्ष्यं , समलं धरातलम्	वि. बहि: x अन्त: , समलं x निर्मलं , शुद्धं x समलं .

*

4. 2+A 2 K 2 + 5 + 5 A	4. अनुवाद: :- कुछ समय के लिए मुझे इस प्रदूषित नगर से बहुत दूर ले चलो । जहां गांव के अन्त में पानी से पूरित झरना - नदी को देखूं । निर्जन (एकान्त) जंगल में मेरा क्षण भर के लिए भी भ्रमण हो । क्यों कि शुद्ध पर्यावरण ही आश्रय है ।
कञ्चित् कालं नय मामस्मान्नगराद् बहुदूरम् ।	
K S+7 S2	
प्रपश्यामि ग्रामान्ते निर्झर - नदी - पय: पूरम् ॥	मञ्जूषा :- निर्झर , एकान्ते , सञ्चरणम् , अस्मात् ।
7 7 1+A 6 K 1	अन्वय: :- (हे पाठक ! त्वं) कञ्चित् कालं माम् .... नगराद् बहुदूरं नय । (अहं) ग्रामान्ते ...... नदी - पय: पूरं प्रपश्यामि । (तत्र) .... कान्तारे मे क्षणम् अपि .... स्यात् ।
एकान्ते कान्तारे क्षणमपि मे स्यात् सञ्चरणम् । शुचि ...	

Q.1.	अस्मात् + नगरात् - ...... , नगरात् + बहु - .... |	Q.2.	ग्रामस्य अन्ते - .... , पयसा पूरं - .... |		
Q.9.	पर्यायपदानि मेलयत - (पूरं , कान्तारे , पय: , मे , नदी) सरित् = .. , जलं = .. , पूर्णं = .. , अरण्ये = .. , मम = .. |	Q.10 .	कर्तृ & क्रि. (त्वं) - नय (अहं) - प्रपश्यामि सञ्चरणम् - स्यात्	वि & वि. - कञ्चित् - कालं , अस्मात् - नगरात् , एकान्ते - कान्तारे ,	वि. - समीपं x बहुदूरं

*

5. 6 6 1 1V	
हरिततरूणां ललितलतानां माला रमणीया ।	

S1 S P1 K + 6 1

5. अनुवाद: :- हरे भरे पेड़ों की , सुन्दर लाताओं की पंक्तियां , फूलों के गुच्छे हवा के द्वारा चलाए / हिलाए गए , मेरे लिए श्रेष्ठ / लाभकारी हो । सुन्दर रुचिर आम की नई पंक्ति मुझे प्राप्त हो । शुद्ध पर्यावरण ही आश्रय है ।

कुसुमावलि: समीरचालिता स्यान्मे वरणीया ॥

1 2 PK1 1V 1

नवमालिका रसालं मिलिता रुचिरं संगमनम् । शुचि ..

मञ्जूषा :- समीर , रुचिरं , रसालं , लतानां ।

अन्वय: :- हरिततरूणां ललित - .... रमणीया माला (अस्ति) .... चालिता कुसुमावलि: मे वरणीया स्यात् । .... मिलिता नवमालिका .... संगमनम् ।

Q.1. स्यात् + मे - ... | Q.2. कुसुमानाम् आवलिः - ... , समीरेण चालिता - .... | Q.3. रमणीय + टाप् = .. , चालित / मिलित + टाप् = .. , वरणीय + टाप् = .. |

Q.9. पर्यायपदानि मेलयत - (तरूणां , रुचिरं , कुसुमावलिः)
सुन्दरं = .. , पुष्पपङ्क्तिः = .. , वृक्षाणां = .. |

Q.10 . कर्तृ & क्रि.
कुसुमावलि: - स्यात् .
नवमालिका - मिलिता |

वि & वि. - माला - रमणीया
रुचिरं - संगमनम्
कुसुमावलिः - चालिता

वि. शुष्क x हरित ,
पुरातन x नव ,
ते /तव x मे / मम

*

6. 8 K 8 S P 2

अयि चल बन्धो ! खगकुलकलरव - गुञ्जित - वनदेशम् ।

S P 4 + P S2

पुर- कलरव सम्भ्रमितजनेभ्यो धृतसुखसन्देशम् ॥

1 A K + S S 2

चाकचिक्यजालं नो कुर्याज्जीवितरसहरणम् । शुचि .

6. अनुवाद: :- हे बन्धु ! पक्षियों के समूह की आवाज़ से प्रतिध्वनित वन में चलो । नगर / शहर की कोलाहल से परेशान लोगों को धैर्य के सुख का सन्देश दो । नगर की चकाचौंध भरी दुनिया कहीं हमारे जीवन के रस का हरण न कर ले । शुद्ध पर्यावरण ही आश्रय है ।

मञ्जूषा :- जनेभ्य: , रस , चल , कलरव ।

अन्वय: :- अयि बन्धो ! खगकुल .... गुञ्जित - वनदेशं पुर - कलरव - सम्भ्रमित .... धृतसुखसन्देशम् ...... । चाकचिक्यजालं जीवित .... हरणम् न कुर्यात् ।

Q.1. जनेभ्यः + धृत = .. | Q.2. खगकुलानां कलरवं - .. , पुरस्य कलरवं - ... , धृतः सुखसन्देशः येन तम् - .. ,जीवितस्य रसः - , जीवितरसस्य हरणं - ... |

Q.9. पर्यायपदानि मेलयत - (धृतं , गुञ्जितं , खगः , कुलं , नो)

Q.10 . कर्तृ & क्रि. -(त्वं) -चल
चाकचिक्यजालं - कुर्यात्

वि. ग्रामः x पुरः , तिष्ठ x चल , शान्तं x गुञ्जितम् ,
दुःखम् x सुखम् , मरणम् x जीवितम् |

	समूहः =.. , धैर्यं =.. , प्रतिध्वनितं =.. , पक्षी =.. , न = ..			

**

7. S7 S1 A K P1V प्रस्तरतले लतातरुगुल्मा नो भवन्तु पिष्टाः । 1V 1 7 K+A P1 पाषाणी सभ्यता निसर्गे स्यान्न समाविष्टा ॥ 4 S 2 K A P1V+ S1 मानवाय जीवनं कामये नो जीवन्मरणम् । शुचि ... ॥	7. अनुवाद: :- पत्थर के नीचे लता , पेड़ , झाड़ियां पिसे नहीं । प्रकृति में पथरीली / निर्दय सभ्यता सम्मिलित न हो । मैं मनुष्य के लिए जीवन की कामना करता हूं , जीवन के मृत्यु की नहीं । शुद्ध पर्यावरण ही आश्रय है । मञ्जूषा :- जीवनं ,निसर्गे , समाविष्टा , प्रस्तरतले । अन्वय: :- लतातरुगुल्मा: ..... पिष्टाः नो भवन्तु । .... पाषाणी सभ्यता .... न स्यात् (अहं) मानवाय ...... कामये , जीवन्मरणम् न (कामये) ।

Q.1.	स्यात् + न = .. , जीवत् + मरणं = .. |	Q.2.	प्रस्तरस्य तले - , लताः च तरवः च गुल्माः च - , मानवाय जीवनं - .. , जीवतः मरणं - .. |		
Q.9.	पर्यायपदानि मेलयत -(प्रस्तर: , निसर्गे , समाविष्टा ,नो) न = .. , पाषाणः = .. , प्रकृतौ = .. , सम्मिलिता = .. ,	Q.10 .	कर्तृ & क्रि. - लतातरुगुल्मा: - भवन्तु	वि & वि - (अहं) - कामये , लतातरुगुल्मा: - भवन्तु , सभ्यता - स्यात् |	Q.3. प्रत्यया: :- सभ्य + तल् = पाषाण + ङीप = .. , समाविष्ट + टाप् = ... |

****

****

****

कक्षा :- दशमी द्वितीय: - पाठ: । बुद्धिर्बलवती सदा । गद्यपा ठः - 2021 - 2022 .

सं	अनुच्छेदः - 1. Q.NO. 9 & 10 . (4 + 6 Marks) = 10 अङ्काः	कर्तृ - क्रिया	विशेषण - विशेष्य	= पर्यायपदम्	x विलोमपदम्
1	अस्ति देउलाख्यो ग्रामः । तत्र राजसिंहः नाम राजपुत्रः वसति स्म । देउल नामक गांव है । वहां राजसिंह नामक राजपुत्र रहता था ।	ग्रामः - ... ... - वसति स्म	देउलाख्यः - ...	जनपदं = ...	राजसेवकः x .
2	एकदा केनापि आवश्यककार्येण तस्य भार्या बुद्धिमती पुत्रद्वयोपेता पितुर्गृहं प्रति चलिता । एक बार किसी जरूरी काम से उसकी भार्या बुद्धिमती	भार्या - ...	बुद्धिमती - ... पुत्रद्वयोपेता - ...	कर्मणा = ... युक्ता = ...	आगता x . पतिः x .

	दो पुत्रों के साथ पिता की घर की ओर चल पड़ी ।				
3	मार्गे गहनकानने सा एकं व्याघ्रं ददर्श । मार्ग में घने जंगल में उसने एक बाघ देखा ।	... - ददर्श	एकं - ...	अरण्ये = ... अध्वनि = ...	नगरे x .
4	सा व्याघ्रमागच्छन्तं दृष्ट्वा धाष्ट्यात् पुत्रौ चपेटया प्रहृत्य जगाद - उसने बाघ को आता हुआ देखकर धृष्टता से दोनों पुत्रों को थप्पड़ मारकर कहा -	सा - ...	आगच्छन्तं - ...	सुतौ = ... ताडयित्वा = ...	गच्छन्तं x .
5	- " कथमेकैकशो व्याघ्रभक्षणाय कलहं कुरुथ: ? अयमेकस्तावद्विभज्य भुज्यताम् । पश्चाद् अन्यो द्वितीय: कश्चिल्लक्ष्यते " । 'एक ही बाघ को खाने के लिए तुम दिनों क्यों विवाद कर रहे हो ? इस एक ही बाघ को बांटकर खा लो । बाद में अन्य दूसरा कोई खोजा जाएगा ' ।	(युवां) - ...	...... - अयं द्वितीय: - ...	अपर: = ... विवादं = ... विभागं कृत्वा =	प्रथम: x . पूर्वम् x . अनेके x . उत्स वं x .
6	इति श्रुत्वा व्याघ्रमारी काचिदियमिति मत्वा व्याघ्रो भयाकुलचित्तो नष्ट: । एसा सुनकर यह कोई बाघ को मारने वाली है यह मानकर बाघ भय से व्याकुल चित्त वाला होकर भाग गया ।	इयं काचित् व्याघ्रमारी - ... व्याघ्र: - ...	भ्याकुलचित्त: - ... काचित् इयं - ...	आकर्ण्य = ... चिन्तयित्वा =..	आगत: x . प्रसन्नचित्त: x .
Q.1.	एकस्तावद्विभज्य ..... + ... + ... , अन्य: + द्वितीय: = ... , कश्चित् = ... + ... , काचित् + इयं = ... ।				
Q.2.	राज्ञ: पुत्र: - .... , पुत्रद्वायेन उपेता - .... , व्याघ्रस्य भक्षणाय - .... ।				
Q.8.	1. <u>गहनकानने</u> सा एकं व्याघ्रं ददर्श । कदा / के / कुत्र 2. तस्य भार्या <u>पितु:</u> गृहं प्रति चलिता । कस्यां / कस्य / क:				
Q.9.	(पत्नी , करप्रहारेण , अपश्यत् , अवलोक्य , नष्टः) ददर्श = ... , चपेटया = ... , दृष्ट्वा = ... , पलायित: = ... , भार्या = ... ।				
Q.15.	I. 1. ग्रामस्य नाम किम् ? 2. भार्या कीदृशी आसीत् ? 3. सा मार्गे कं ददर्श ? II. 1. राजपुत्रस्य भार्या कुत्र चालिता ? 2. सा पुत्रौ चपेटया प्रहृत्य किं जगाद ? 3. सा व्याघ्रमागच्छन्तं दृष्ट्वा किम् अकरोत् ?				

सं	अनुच्छेद: - 2. Q.NO. 9 & 10 . (4 + 6 Marks) = 10 अङ्का:	कर्तृ - क्रिया	विशेषण - विशे	= पर्यायपदं	x विलोमपदं
1	निजबुद्ध्या विमुक्ता सा भयाद् व्याघ्रस्य भामिनी । " वह स्त्री अपनी बुद्धि द्वारा बाघ के भय से बच गई ।	भामिनी - ...	सा - ...	महिला= ..	ग्रहीता x .
2	अन्योऽपि बुद्धिमाँल्लोके मुच्यते महतो भयात् ॥	... - मुच्यते	अन्य: - ...	चतुर: = ..	मन्दबुद्धि: x .

	अन्य बुद्धिमान भी इसी तरह अपनी बुद्धि से इस संसार में महान भय से छूट जाते हैं।		महतः - ...	संसारे = ...	
3	भयाकुलं व्याघ्रं दृष्ट्वा कश्चित् धूर्त: श्र्ृगाल: हसन्नाह -" भवान् कुत: भयात् पलायित: ? " । भय से व्याकुल बाघ को देखकर कोई धूर्त सियार हंसते हुए बोला - " आप कहां से डर कर भागे हो ? "	... - आह भवान् - ...	धूर्तः /हसन् -.. .... - व्याघ्रं	नष्टः = ... अवदत्= ..	रुदन् x .
4	व्याघ्र: :- गच्छ , गच्छ जम्बुक ! त्वमपि किञ्चिद् गूढप्रदेशम् । बाघ :- जाओ , जाओ सियार ! तुम भी किसी गुप्त स्थान में छिप जाओ ,	(त्वं) - ...	किञ्चित् - ...	गुप्तप्रदेशं= .	आगच्छ x .
5	यतो व्याघ्रमारीति या शास्त्रे श्रूयते तयाहं हन्तुमारब्ध: परं गृहीतकरजीवितो नष्ट: शीघ्रं तदग्रत: । क्यों कि मैं ने जिस बाघ मारने वाली (व्याघ्रमारी) के विषय में शास्त्र में सुना है (उसी ने मुझे मारना प्रारंभ किया) परन्तु अपनी जान (प्राण) हाथ में रखकर मैं उसके आगे से तेजी से शीघ्र भाग आया ।	कर्मवाच्ये - (केनापि) - . तया - ...	.... - व्याघ्रमारी गृहीतकरजीवितः - (अहं)	हस्त = .. त्वरितं = ..	रक्षितुं x . शनैः x . पृष्ठतः x .
6	शृगाल: :- व्याघ्र ! त्वया महत्कौतुकम् आवेदितं यन्मानुषादपि बिभेषि ? सियार :- हे बाघ ! तुमने बहुत आश्चर्य की बात बताई कि तुम मनुष्य से डरते भी हो ?	कर्मवाच्ये - त्वया - ...	महत् - ...	अधिकं =.. कुतूहलं = ..	राक्षसात् x . उदासीनताx
Q.1.	अन्योऽपि = ... + ... , महतः + भयात् = ... , क: + चित् = ... , तत् + अग्रतः = ... , यत् + मानुषात् + अपि = ... |				
Q.2.	तस्याः अग्रतः - .... ।				
Q.8	व्याघ्र: भयाकुलचित्त: नष्ट: । का / क: / कस्य धूर्त: श्र्ृगाल: हसन्नाह । क: / के / कीदृश:				
Q.9.	(भयात् , जम्बुक: , बुद्धिमान् , नष्ट: ।) चतुर: = ... , पलायित: = ... , भीते: = ... , शृगाल: = ... ।				
Q.15.	I. 1. सा कथं व्याघ्रभयात् विमुक्ता ? 2. क: भयाकुलचित्त: पलायित: ? 3. शृगाल: कीदृशं व्याघ्रं दृष्ट्वा आह ? II. 1. व्याघ्रं दृष्ट्वा श्रृगाल: हसन् किम् आह ? 2. लोके क: महत: भयात् मुच्यते ? 3. व्याघ्र: जम्बुकं कुत्र गन्तुम् अवदत् ?				
Q.18.	मञ्जूषा:- बुद्धिमान् ,व्याघ्रस्य ,भयात् ,निज - बुद्ध्या | अन्वय: :- सा भामिनी ..... भयात् .... विमुक्ता (अभवत्) । लोके अन्य: अपि ..... (जन:) महत: .... मुच्यते ।				

****

सं	अनुच्छेदः - 3. Q.NO. 9 & 10 . (4 + 6 Marks) = 10 अङ्काः	कर्तृ - क्रिया	विशेषण - विशे	=पर्यायपदं	x विलोमपदं
1	व्याघ्रः :- प्रत्यक्षमेव मया सात्मपुत्रावेकैकशो मामत्तुं कलहायमानौ चपेटया प्रहरन्ती दृष्टा । बाघ :- मेरे सामने ही उस के दोनों पुत्र मुझे एक - एक खाने के लिए विवाद कर रहे थे। मेरे द्वारा वह दोनों को एक एक चाटा मारते हुए देखी गई ।	कर्मवाच्ये - मया - ...	... - (पुत्रौ)	खादितुं = .	त्वां x .
2	जम्बुकः :- स्वामिन् ! यत्रास्ते सा धूर्ता तत्र गम्यताम् । व्याघ्र ! तव पुनः तत्र गतस्य सा सम्मुखमपीक्षते यदि , तर्हि त्वया अहं हन्तव्यः इति । सियार :- हे स्वामी ! जहां वह धूर्त स्त्री है वहां जाना चाहिए । बाघ ! तुम्हारे फिर से वहां जाने पर यदि वह सम्मुख देखे भी तो मुझे मार देना ।	कर्तृवाच्ये - सा - ... कर्मवाच्ये - त्वया - ...	धूर्ता - ...	प्रत्यक्षं = ...	परोक्षं x .
3	व्याघ्रः :- श्रृगाल ! यदि त्वं मां मुक्त्वा यासि तदा वेलाप्यवेला स्यात् । बाघ :- सियार ! तुम मुझे छोड़कर जाते हो तब समय भी कुसमय हो जाएगा ।	त्वं - ... वेला - ...	-	समयः = ...	कुसमयः x .
4	जम्बुकः :- यदि एवं तर्हि मां निजगले बद्ध्वा चल सत्वरम् । सियार :- यदि ऐसा है तो मुझे गले में बांधकर शीघ्र चलो ।	(त्वं) - ...	-	शीघ्रं = ... स्वकण्ठे = .	मुक्त्वा x . त्वां x .
5	स व्याघ्रः तथाकृत्वा काननं ययौ । वह बाघ वैसा ही करके जंगल को गया।	... - ययौ	सः - ...	अरण्यं =...	आगच्छत् x .
6	श्रृगालेन सहितं पुनरायान्तं व्याघ्रं दूरात् दृष्ट्वा बुद्धिमती चिन्तितवती - जम्बुककृतोत्साहाद् व्याघ्रात् कथं मुच्यताम् ? सियार के साथ बाघ को फिर से आते हुए दूर से देखकर बुद्धिमती ने सोचा - सियार के द्वारा उत्साहित किए गए बाघ से कैसे छुटकारा पाया जाए ?	बुद्धिमती -.	आयान्तं - ...	युक्तं = ...	समीपात् x.
Q.2	अक्ष्णः अक्ष्णः - .... , श्रृगालेन सहितं - .... , जम्बुककृतः - .... |				
Q.8	1. त्वया अहं हन्तव्यः । कः / कं / कां 2. मया सा स्वपुत्रौ चपेटया प्रहरन्ती दृष्टा । केन / कस्य / कस्याः				
Q.9.	(प्रत्यक्षम् , सत्वरं , यासि , कलहायमानौ , खादितुम्) विवदमानौ = ... , सम्मुखम् = ... , अत्तुम् = ... , गच्छसि = ... , शीघ्रं = ... ।				
Q.15.	I. 1. " स्वामिन् " इति कः सम्बोधयति ? 2. व्याघ्रमारी कीदृशी आसीत् ? 3. का अवेला स्यात् ? II. 1. बुद्धिमती किं चिन्तितवती ? 2. व्याघ्रः जम्बुकं प्रति किं कथयति ? 3. व्याघ्रेण प्रत्यक्षमेव किं दृष्टम् ?				

****

सं	अनुच्छेदः - 4. Q.NO. 9 & 10 . (4 + 6 Marks) = 10 अङ्काः	कर्तृ - क्रिया	विशेषण - विशे	= पर्यायपदं	x विलोमपदं
1	परं प्रत्युत्पन्नमति: सा जम्बुकमाक्षिपन्त्यङ्ल्या तर्जयन्त्युवाच - परंतु प्रत्युत्पन्नमति उस स्त्री ने सियार को धमकाते हुए कहा -	सा - ...	प्रत्युत्पन्नमतिः - .	अवदत् =..	प्रशंसन्त्या x
2	1. रे रे धूर्त ! त्वया दत्तं मह्यं व्याघ्रत्रयं पुरा । विश्वास्याद्यैकमानीय कथं यासि वदाधुना ॥ 1. अरे अरे धूर्त तूने मुझे पहले तीन बाघ दिए थे ,आज विश्वास दिलाकर के भी इस समय एक ही लेकर आया ,ऐसा कैसा जाते हो , अब बोल ।	कर्मवाच्ये - त्वया - ... (त्वं) - ...	व्याघ्रत्रयं - ...	पूर्वं = ... गच्छसि =.	स्वीकृतं x . शृणु x . तुभ्यं x .
3	2. इत्युक्त्वा धाविता तूर्णं व्याघ्रमारी भयङ्करा । व्याघ्रोऽपि सहसा नष्ट: गलबद्ध श्रृगालक: ॥ 2. ऐसा कहकर बाघ को मारने वाली भय को उत्पन्न करने वाली शीघ्र दौड़ी , अचानक बाघ भी गले में बंधे हुए सियार को लेकर भागा ।	... - धाविता व्याघ्रः - ...	भयन्करा - ... गालबद्धशृगालकः - ...	शीघ्रं = ... अकस्मात् =...	शान्ता x . चलिता x .
4	एवं प्रकारेण बुद्धिमती व्याघ्रजाद् भयात् पुनरपि मुक्ताऽभवत् । इस प्रकार से बुद्धिमती बाघ के भय से फिर भी मुक्त हुई ।	... - अभवत्	... - भयात्	उत्पन्नात् =.	बद्धा x .
5	अत एव उच्यते - " बुद्धिर्बलवती तन्वि सर्वकार्येषु सर्वदा ॥ " इस लिए कहा जाता है ,हे कोमल अंगों वाली ! ' सदैव सभी कार्यों में बुद्धि ही बलवती होती है ' ।	कर्मवाच्ये - .. - उच्यते	बलवती - ...	शक्तिशालिनी = ...	निर्बला x .
Q.1.	व्याघ्र: + अपि = ... |				
Q.2.					
Q.8	सर्वकार्येषु सर्वदा बुद्धि: <u>बलवती</u> भवति । का / कीदृश: / कीदृशी भयङ्करा <u>व्याघ्रमारी</u> तूर्णं धाविता । क: / के / का				
Q.9.	(उवाच , तूर्णम् , सहसा , अधुना) इदानीम् = ... , अकथयत् = ... , अकस्मात् = ... , शीघ्रम् = ... ।				
Q.15.	I. 1. " रे रे धूर्त ! " इति क: सम्बोधयति ? 2. सा जम्बुकं कथं / कया तर्जयति ? 3. कीदृश: व्याघ्र: सहसा नष्ट: ? II. 1. सर्वकार्येषि का बलवती भवति ? 2. सा जम्बुकं किम् उक्त्वा धाविता ? 3. बुद्धिमती कस्मात् पुनरपि मुक्ताऽभवत् ?				
Q.18.	1. मञ्जूषा :- दत्तम् , त्वया , यासि , अद्य । अन्वय: :- 1. रे रे धूर्त ! .... पुरा मह्यं व्याघ्रत्रयं .... । विश्वास्य (अपि) ..... एकम् आनीय कथं .... वद अधुना ।				
	2. मञ्जूषा :- भयङ्करा , धाविता , श्रृगालक: , अपि । अन्वय: :- इति उक्त्वा .... व्याघ्रमारी तूर्णं .... । सहसा गलबद्ध ...... व्याघ्र: .... नष्ट: ।				

****

पाठः - 2 अनुच्छेदः - 1. उत्तराणि :- Q.1. एकः + तावत् + विभज्य , अन्यो द्वितीयः , कः + चित् , काचिदियं | Q.2. राजपुत्रः , पुत्रद्वयोपेता , व्याघ्रभक्षणाय | Q.8. कुत्र , कस्य | Q.9. = अपश्यत् , = करप्रहारेण , = अवलोक्य , = नष्टः , = पत्नी | Q.15. I. देउलाख्यः , बुद्धिमती , व्याघ्रं | II. ... पितुः गृहं ... | ... " कथमेकैकशो ..... लक्ष्यते " इति | ... धाष्ट्यात् पुत्रौ चपेटया प्रहृत्य जगाद | पाठः - 2 . अनुच्छेदः - 2. - उत्तराणि :- Q.1. अन्यः + अपि , महतो भयात् , कश्चित् , तदाग्रतः , मन्मातुषादपि | Q.2. तदाग्रतः | Q.8. कः , कीदृशः | Q.9. = बुद्धिमान् , = नष्टः , = भयात् , = जम्बुकः | Q.15. I. निजबुद्ध्या , व्याघ्रः , भयाकुलं | II. ... -" भवान् कुतः भयात् पलायितः ? " | ... बुद्द्धिमान् ... | ... गूढप्रदेशम् ... | Q.18. व्याघ्रस्य , निजबुद्ध्या , बुद्धिमान् , भयात् | पाठः - 2. अनुच्छेदः - 3 - उत्तराणि :- Q.2. प्रत्यक्षं , सशृगालं , जम्बुकेन कृतः | Q.8. कः , केन | Q.9. = कलहायमानौ , = प्रत्यक्षं , = खादितुं , = यासि , = सत्वरं | Q.15. I. जम्बुकः , धूर्ता , वेला | II. ... " जम्बुककृतो ... मुच्यताम् ? " इति | .... " शृगाल ! .... स्यात् " इति | पाठः - 2 अनुच्छेदः - 4. उत्तराणि :- Q.1. व्याघ्रोऽपि | Q.8. कीदृशी , का | Q.9. = अधुना , = उवाच , = सहसा , = तूर्णं | Q.15. I. व्याघ्रमारी , अङ्गुल्या , गालबद्धशृगालकः | II. .. बुद्धिः ... | ... रे रे धूर्त ! ...... वदाधुना " इति .... | ... व्याघ्रजाद् भयात् ... | Q.18. 1. त्वया , दत्तम् , अद्य , यासि | 2. भयन्करा , धाविता , शृगालकः , अपि |

****

कक्षा - दशमी | चतुर्थः पाठः | शिशुलालनम् | (= शिशु स्नेह)

****

प्रस्तुत पाठ संस्कृतवाङ्मय के प्रसिध्द नाटक ' कुन्दमाला ' के पञ्चम अङ्क से सम्पादित कर लिया गाय है | इसके रचयिता प्रसिद्ध नाटककार दिङ्नाग हैं | इस नाटकांश में राम कुश और लव को सिंहासन पर बिठाना चाहते हैं किन्तु वे दोनों अतिशालीनतापूर्वक मना करते हैं | सिंहासनारूढ राम् कुश और लव के सौन्दर्य से आकृष्ट होकर उन्हें अपनी गोद में बैठा लेते हैं और आनन्दित होते हैं | पाठ में शिशु स्नेह का अत्यन्त मनोहारी वर्णन किया गया है |

****
*

* CLASS - 10 चतुर्थः पाठः | शिशुलालनम् | CBSE - 2021 - 2022 - द्वारा निर्धारित - प्रारूपानुसारं प्रश्नसंख्यानुसारं च अभ्यासार्थं प्रश्ना: :-

<table>
<tr>
<td>
1. नाट्ययांश: :-
(सिहासनस्थितः रामः । ततः प्रविशतः विदूषकेनोपदिश्यमानमार्गौ तापसौ कुशलवौ)
विदूषकः :- इत इत आर्यौ !
कुशलवौ :- (रामस्य समीपम् उपसृत्य प्रणम्य च) अपि कुशलं महाराजस्य ?
रामः :- युष्मद्दर्शनात् कुशलमिव । भवतोः किं वयमत्र कुशलप्रश्नस्य भाजनम् एव , न पुनरतिथिजनसमुचितस्य कण्ठाश्लेषस्य ।(परिष्वज्य) अहो हृदयग्राही स्पर्शः ।
(आसनार्धमुपवेशयति)
उभौ :- राजासनं खल्वेतत् , न युक्तमध्यासितुम् ।
रामः :- सव्यवधानं न चारित्रलोपाय । तस्मादङ्क – व्यवहितमध्यास्यतां सिंहासनम् ।
(अङ्कंमुपवेशयति)
उभौ :- (अनिच्छाम् नाटयतः) राजन् ! अलमतिथिदाक्षिण्येन ।
</td>
<td>
1. अनुवादः :-
(श्रीराम सिंहासन पर बैठे हैं। तब विदूषक के द्वार मार्ग (रास्ता) में उपदेश दिए जाते हुए दोनों तपस्वी लव एवं कुश प्रवेश करते हैं ।)
विदूषक :- हे आर्यौ ! इधर से इधर से ।
कुश लव :- (राम के पास जाकर और प्रणाम करके) क्या महाराज कुशल हैं ?
रामः :- आपके दर्शन से कुशल ही हूं । क्या हम आपके कुशल प्रश्न के ही पात्र हैं , तथा अतिथि लोगों के लिए उचित गले मिलने के क्या पात्र नहीं हैं ? (आलिङ्गन करके) अहो ! कितना हृदय को मोहा लेने वाला स्पर्श है । (आधे आसन पर बैठाता है)
दोनों :- यह निश्चय ही राजा का आसन है (इस पर) बैठना उचित नहीं है ।
राम :- रुकावट के साथ , चरित्र लोप के लिए नहीं । अतः गोद में व्यवहित सिंहासन पर बैठिए ।
(गोद में बैठाता है)
दोनों :- (अनिच्छा को प्रकट करते हैं) राजन् ! इतनी उदारता से बस करो ।
</td>
</tr>
</table>

Q.1.	युष्मत् + दर्शनात् कुशलमिव । युष्मत्दर्शनात् / युष्मद्दर्शनात्
Q.2.	विदूषकेनोपदिश्यमानमार्गौ तापसौ <u>कुशलवौ</u> ।...... कुशः च लवः च / कुशाः च लवः च / कुशाः च लवाः च कुशलवौ <u>रामस्य समीपं</u> गच्छतः । .... अनुरामं / यथारामं / उपरामं
Q.8.	अहो <u>हृदयग्राही</u> स्पर्शः । कः / कीदृशः / कीदृशी कुशलवौ <u>अनिच्छाम्</u> नाटयतः । कं / कां / कस्यां
Q.9.	इह = ... । न / च / इतः भाजनम् = ... । भोजनं / पात्रं / भाषा
Q.10.	" ततः तापसौ कुशलवौ प्रविशतः " अत्र क्रियापदं किम् अस्ति ?.... प्रविशतः / तापसौ / कुशलवौ / " ततः तापसौ कुशलवौ प्रविशतः " अत्र विशेष्यपदं किम् अस्ति ?.. कुशलवौ / प्रविशतः / तापसौ
Q.17.	I. 1. कौ प्रविशतः ? .... 2. " राजासनं खल्वेतत् " इति कः अवदत् ? .... II. 1. उभौ अनिच्छाम् नाटयतः किं वदतः ? ....

2. नाट्यांश: :-	2.अनुवादः :-
रामः :- अलमतिशालीनतया | भवति शिशुजनो वयोनुरोधाद् गुणमतामपि लालनीय एव | व्रजति हिमकरोऽपि बालभावात् पशुपति - मस्तक - केतकच्छदत्वम् ||	रामः :- अधिक शालीनता रहने दो | छोटी अवस्था के कारण बच्चे का लाड प्यार महान् गुण वालों को भी करना चाहिए | (जिस प्रकार) बच्चा होने के कारण चन्द्रमा भगवान् शङ्कर के मस्तक पर केवडे के पुष्प से निर्मित जूडे के रूप में विराजमान है |
रामः :- एष भवतोः सौन्दर्यावलोकजनितेन कौतूहलेन पृच्छामि - क्षत्रियकुल - पितामहयोः सूर्यचन्द्रयोः को वा भवतोर्वंशस्य कर्त्ता ?	रामः :- आप लोगों के सौन्दर्य देखने से उत्पन्न कुतूहल से पूछ रहा हूं - क्षत्रियकुल के पितामह सूर्य और चन्द्र में आप दोनों के वंश का कर्त्ता कौन है ?
लवः :- भगवान् ! सहस्रदीधितिः |	लवः :- भगवान् सूर्य |
रामः :- कथमस्मत् समानाभिजनौ संवृत्तौ ?	रामः :- अरे हमारे ही एक कुल में उत्पन्न होने वाले हो गे हैं ?
विदूषकः :- किं द्वयोरप्येकमेव प्रतिवचनम् ?	विदूषकः :- क्या दोनों का एक ही उत्तर है ?
लवः :- भ्रातरावावां सोदर्यौ |	लवः :- हम दोनों सहोदर भाई हैं |
रामः :- समरूपः शरीरसन्निवेशः | वयसस्तु न किञ्चिदन्तरम् |	रामः :- शरीर के बनावट एक जैसी है | अवस्था में कोई अन्तर नहीं है |
लवः :- आवां यमलौ |	लवः :- हम दोनों जुडवा हैं |
रामः :- सम्प्रति युज्यते | किं नामधेयम् ?	रामः :- अब ठीक है | क्या नाम है ?
लवः :- आर्यस्य वन्दनायां लव इत्यात्मानं श्रावयामि (कुशं निर्दिश्य) आर्योऽपि गुरुचरणवन्दनायां	लवः :- आर्य की सेवा में ' लव ' ऐसे अपने आप को कहता हूं | (कुश की तरफ इशारा करते हुए) आर्यो भी गुरु चरणों की सेवा में ...
कुशः :- अहमपि कुश इत्यात्मानं श्रावयामि |	कुशः :- मैं भी अपने आपको ' कुश ' ऐसा कहता हूं |
रामः :- अहो ! उदात्तरम्यः समुदाचारः | किं नामधेयो भवतोर्गुरोः ?	रामः :- अहो ! शिष्टाचार अत्यधिक सुन्दर है | आप लोगों के गुरु का क्या नाम है ?
लवः :- ननु भगवान् वाल्मीकिः |	लवः :- अवश्य ही , महाराज वाल्मीकि |
रामः :- केन सम्बन्धेन ?	रामः :- किस सम्बन्ध के द्वारा ?
लवः :- उपनयनोपदेशेन |	लवः :- उपनयन दीक्षा के द्वारा |
Q.NO.1. वयसः + तु न किञ्चिदन्तरम् | वयसस्तु / वयसि तु / वयस तु	
Q.NO.2. सूर्यः च चन्द्रः च , तयोः को वा भवतोर्वंशस्य कर्त्ता ? सूर्यचन्द्रौ / सूर्यचन्द्रस्य / सूर्यचन्द्रयोः	

	किं द्वयोरप्येकमेव प्रतिवचनम् ? वचनं वचनं / वचने वचने / वचने वचनं
Q.NO.3.	शिशुः पशुपति - मस्तक - केतक - छदत्वम् | छद + त्वम् / छद + त्व / छदत्व + अम्
Q.NO.8.	हिमकरः बालभावात् पशुपति - मस्तकं व्रजति | कथं / कदा / कति रामः कौतूहलेन पृच्छति | का / कः / किं
Q.NO.9.	इदानीं = ... | सम्प्रति / तदा / इतः सूर्यः = ... | भगवान् / सहस्रदीधितिः / वयः चन्द्रः = ... | हिमालयः / वाल्मीकिः / चन्द्रः युगलौ = ... | कुशलौ / यमलौ / उभौ
Q.NO.10.	" व्रजति हिमकरोऽपि बालभावात् " अत्र क्रियापदं किमस्ति ? व्रजति / हिमकरः / बालभावात् " लव इत्यात्मानं श्रावयामि " इति वाक्ये 'अन्यं ' इति पदस्य विलोमपदं किम् ? श्रावयामि / आत्मानं / इति
Q.NO.17.	I. 1. " आवां यमलौ " इति कः कथयति ? 2. लवस्य वंशस्य कर्त्ता कः अस्ति ? II. 1. केन सम्बन्धेन वाल्मीकिः कुशलवयोः गुरुः भवति ?

****

3. नाट्यांशः :- रामः :- अहमत्रभवतोः जनकं नामतो वेदितुमिच्छामि |	**3. अनुवादः** :- रामः :- मैं आप दोनों के पिता को नाम के द्वारा जानना चाहता हूं |
लवः :- न हि जानाम्यस्य नामधेयम् | न कश्चिदस्मिन् तपोवने तस्य नाम व्यवहरति |	लवः :- इसका नाम नहीं जानता हूं | इस तपोवन में कोई भी उनके नाम नहीं करता है |
रामः :- अहो माहात्म्यम् |	रामः :- अहो , महिमा |
कुशः :- जानाम्यहं तस्य नामधेयम् |	कुशः :- मैं उनका नाम जानता हूं |
रामः :- कथ्यताम् |	रामः :- कहिए |
कुशः :- निरनुक्रोशो नाम	कुशः :- क्रूर / निरनुक्रोश है नाम ....
रामः :- वयस्य , अपूर्वं खलु नामधेयम् |	रामः :- मित्र ! अवश्य ही , नाम अपूर्व है |
विदूषकः :- (विचिन्त्य) एवं तावत् पृच्छामि निरनुक्रोश इति क एवं भणति ?	विदूषकः :- (सोचकर) मैं पूछना चाहता हूं कि ' क्रूर ' ऐसा कौन कहता है ?
कुशः :- अम्बा |	कुशः :- माता / अम्बा |
विदूषकः :- किं कुपिता एवं भणति , उत प्रकृतिस्था ?	विदूषकः :- क्या क्रोध में कहती है ? अथवा स्वाभाविक रूप में ?
कुशः :- यद्यावयोर्बालभावजनितं किञ्चिदविनयं पश्यति तदा एवम् अधिक्षिपति - निरनुक्रोशस्य पुत्रौ , मा चापलम् इति |	कुशः :- यदि वह हमारे लडकपन के कारण किसी धृष्टता को देखती है , तब ऐसे फटकारती है - ' क्रूर के पुत्रों ' , चंचलता मत करो |
विदूषकः :- एतयोर्यदि पितुर्निरनुक्रोश इति नामधेयम् एतयोर्जननी तेन अवमानिता निर्वासिता एतेन वचनेन दारकौ	विदूषकः :- यदि इनके पिता का ' क्रूर ' नाम है तो उसने इनकी माता को

निर्भर्त्सयति | रामः :- (स्वागतम्) धिङ् मामेवं भूतम् | सा तपस्विनी मत्कृतेन अपराधेन स्वापत्यमेव मन्युगर्भैरक्षरैर्निर्भर्त्सयति | (सबाष्पमवलोकयति) रामः :- अतिदीर्घः प्रवासोऽयं दारुणश्च | (विदूषकमवलोक्य जनान्तिकम्) कुतूहलेनाविष्टो मातरमनयोर्नामतो वेदितुमिच्छामि | न युक्तं च स्त्रीगतमनुयोक्तुम् , विशेषतस्तपोवने | तत् कोऽत्राभ्युपायः ?	अपमानित किया है तथा घर से निकाल दिया है | इसलिए इस वचन से पुत्रों को धमकाती है | रामः :- (मन ही मन) इस प्रकार के मुझ व्यक्ति को धिक्कार है | वह तपस्विनी मुझ द्वारा किए गए अपराध से अपनी सन्तान को इस प्रकार क्रोधपूर्ण वचनों से फटकारती है | (आँसुओं के साथ देखता है) रामः :- अत्यधिक विशाल और क्रूर प्रवास है |(विदूषक को देखकर ओट करके) जिज्ञासा से युक्त मैं इसके नाम से माता को जानना चाहता हूं | स्त्री के सम्बन्ध , में टीका टिप्पणी / पूछ ताछ करना उचित नहीं है | विशेष कर तपोवन में | तब यहाँ क्या उपाय है ?

*

Q.NO.1.	तत् कः + अत्र अभ्युपायः ? को अत्र / कोऽत्र / कात्र न कश्चित् तपोवने तस्य नाम व्यवहरति | क + चित् / कः + चित् / काः + चित्
Q.NO.2.	निरनुक्रोशस्य पुत्रौ , मा चापलम् इति | निरनुक्रोशपुत्रौ / निरनुक्रोशस्य पुत्रौ / निरनुक्रोशानं पुत्रौ रामः सबाष्पम् अवलोकयति | बाष्पस्य पश्चात् / बाष्पस्य समीपं / बाष्पेण सहितं
Q.NO.8.	रामः लवस्य जनकं नामतो वेदितुमिच्छति | कस्याः / केभ्यः / कस्य तपोवने जनकस्य नाम न कश्चिद् व्यवहरति | कदा / किमर्थं / कुत्र कुशलवयोः जननी जनकेन अवमानिता स्यात् | कः / का / किं
Q.NO.9.	अथवा = ... | अपि / उत / एवं पुत्रौ = ... | वयस्य / कुपिता / दारकौ क्रूरः = ... | मृगः / निरनुक्रोशः / विदूषकः माता = ... | तावत् / जनकः / अम्बा
Q.NO.10.	" अतिदीर्घः प्रवासः अयं दारुणश्च " इत्यत्र विशेष्यपदं किम् अस्ति ? अतिदीर्घः / दारुणः / प्रवासः " अहम् तावत् पृच्छामि " इति वाक्ये कर्तृपदं किम् ? तावत् / पृच्छामि / अहं " वयस्य , अपूर्वं खलु नामधेयम् " अत्र विशेषणपदं किम् ? खलु / अपूर्वं / नाम
Q.NO.17.	I. 1. तपोवने निरनुक्रोश इति का वदति ? II. 1. रामः स्वगतं किं चिन्तयति ?

****

4. नाट्यांशः :-	4. अनुवादः :-

विदूषकः :- (जनान्तिकम्) अहं पुनः पृच्छामि । (प्रकाशम्) किं नामधेया युवयोर्जननी ?	विदूषक :- (ओट में) मैं फिर से पूछता हूं । (सामने) तुम्हारी माता का नाम क्या है ?
लवः :- तस्याः द्वे नामनी ।	लव :- उसके दो नाम हैं ।
विदूषकः :- कथमिव ?	विदूषक :- क्या ?
लवः :- तपोवनवासिनो देवीति नाम्नाह्वयत् , भगवान् वाल्मीकिर्वधूरिति ।	लव :- आश्रम के निवासी 'देवी' नाम से पुकारते हैं , तथा महाराज वाल्मीकि 'वधू' नाम से ।
रामः :- अपि च इतस्तावत् वयस्य ! मुहूर्तमात्रम् ।	राम :- मित्र ! इधर आइए । पल भर ।
विदूषकः :- (उपसृत्य) आज्ञापयतु भवान् ।	विदूषक :- (पास जाकर) आप आज्ञा दीजिए ।
रामः :- अपि कुमारयोरनयोरस्माकं च सर्वथा समरूपः कुटुम्बवृत्तान्तः ?	राम :- इन कुमारों का और हमारा कुटुम्ब का वृत्तान्त समान है ।
(नेपथ्ये) इयती वेला सञ्जाता रामायणगानस्य नियोगः किमर्थं न विधीयते ?	(नेपथ्य में) इतना समय हो गया है । रामायण गायान का कार्य क्यों नहीं किया जा रहा है ?
उभौ :- राजन् ! उपाध्यायदूतोऽस्मान् त्वरयति ।	दोनों :- राजन् ! गुरूजी का दूत शीघ्रता कर रहा है ।
रामः :- मयापि सम्माननीया एव मुनिनियोगः । तथाहि - भवन्तौ गायन्तौ कविरापि पुराणो व्रतनिधिर् गिरां सन्दर्भोऽयं प्रथममवतीर्णो वसुमतीम् । कथा चेयं श्लाघ्या सरसिरुहनाभस्य नियतं पुनाति श्रोतारं रमयति च सोऽयं परिकरः ॥ वयस्य ! अपूर्वोऽयं मानवानां सरस्वत्यवतारः , एतदहं सुहृज्जनसाधारणं श्रोतुमिच्छामि । सन्निधीयन्तां सभासदः , प्रेष्यतामस्मदन्तिकं सौमित्रिः , अहमप्येतयोश्चिरासनपरिखेदं विहरणं कृत्वा अपनयामि । (इति निष्क्रान्ताः सर्वे)	राम :- मुझे भी मुनि के कार्य का सम्मान करना ही चाहिए । क्योंकि - आप दोनों इस कथा के गाने वाले हैं । तपस्वी , पुरातन मुनि (वाल्मीकि) इस रचना के कवि हैं । पृथ्वी पर प्रथम बार अवतारित होने वाला स्फुट वाणी का यह काव्य है । इसकी कथा विष्णु से सम्बद्ध है । इस प्रकार निश्चय ही यह संयोग श्रोता लोगों को पवित्र करत है तथा आनन्दित करता है । मित्र ! यह मनुष्यों में सरस्वती का अपूर्व अवतार है । इसलिए मैं सुहृद लोगों में साधारण उसे सुनना चाहता हूं । (सभी) सभासदों को बुलाइए । लक्ष्मण को हमारे पास भेजिए । मैं भी इन दोनों की अत्यधिक समय तक बैठने के कारण उत्पन्न थाकावट को विहार करके दूर करता हूं । (सभी निकल जाते हैं)

Q.NO.1.	अपि च इत: + तावत् वयस्य ! मुहूर्तमात्रम् ।	इतस्तावत् / इतो तावत् / इत तावत्
Q.NO.2.	तपोवनस्य वासिन: देवी इति नाम्ना आह्वयन्ति ।	तपोवनवासी / तपोवनवासिनः / तपोवनवासिनौ
	अपूर्वोऽयं मानवानां सरस्वत्याः अवतारः ।	सरस्वती अवतारः / सरस्वत्यवतारः / सरस्वतीवावतारः
Q.NO.8.	अन्ते सर्वे निष्क्रान्ताः । का / काः / के — जनन्याः द्वे नामनी स्तः ।	काः / कस्य / कस्याः

	व्रतनिधिः कविः अपि प्रथमं वसुमतीम् अवतीर्णः ।	कः / कीदृशः / कीदृशी
Q.NO.9.	" इयती वेला सञ्जाता " अत्र " समयः " इति अर्थे किं पदमस्ति ? " प्रेष्यतामस्मदन्तिकं सौमित्रिः " अत्र ' दूरं ' इति पदस्य विलोमपदं किमस्ति ? दुःखम् = ... ।	इयती / सञ्जाता / वेला अस्मत् / सौमित्रिः / अन्तिकं त्वरयति / परिखेदं / समरूपः
Q.NO.10.	" तस्याः द्वे नामनी " अत्र विशेषणपदं किम् ? " सर्वथा समरूपः कुटुम्बवृत्तान्तः " अत्र ' विषमरूपः ' इति पदस्य विलोमपदं किम् ? " रामायणकथा श्रोतारं पुनाति " अत्र क्रियापदं किमस्ति ?	तस्याः / द्वे / नामनी वृत्तान्तः / समरूपः / सर्वथा श्रोतारं / पुनाति / रामायणकथा
Q.NO.17.	I. 1. भगवान् वाल्मीकिः कुशलवयोः जननीं कथम् आह्वयति ? 2. कः कुशलवौ त्वरयति ? II. 1. तपोवनवासिनः तयोः जननीं कथम् आह्वयन्ति ? 2. उभौ किं वदतः ?	

****

पाठः - 4. 1. नाट्यांशः - उत्तराणि :- Q.1. युष्मद्दर्शनात् । Q.2. कुशः च लवः च , उपरामं । Q.8. कीदृशः , कां । Q.9. इतः , पात्रं । Q.10. प्रविशतः , कुशलवौ । Q.17. I. कुशलवौ , उभौ । II. .... " राजन् ! अलमतिथिदाक्षिण्येन " इति .... । ** पाठः - 4. 2. नाट्यांशः - उत्तराणि :- 1. वयसस्तु । 2. सूर्यचन्द्रयोः , वचनं वचनं । 3. छद + त्व । 8. कथं , कः । 9. सम्प्रति , सहस्रदीधितिः , चन्द्रः , यमलौ । 10. व्रजति , आत्मानं । 17. I. लवः , सहस्रदीधितिः । II. उपनयनोपदेशेन...... । * पाठः - 4. 3. नाट्यांशः - उत्तराणि :- 1. कोऽत्र , कः + चित् । 2. निरनुक्रोशपुत्रौ , बाष्पेण सहितं । 8. कस्य , कुत्र , का । 9. उत , दारकौ ,निरनुक्रोशः , अम्बा । 10. प्रवासः , अहं , अपूर्वं । 17. I. अम्बा , । II. ...... " धिङ् मामेवं .... निर्भर्त्सयति " इति ।
पाठः - 4. 4. नाट्यांशः - उत्तराणि :- 1. इतस्तावत् । 2. तपोवनवासिनः , सरस्वत्यवतारः । 8. के , कस्याः , कीदृशः । 9. वेला , अन्तिकं , परिखेदं । 10. द्वे , समरूपः , पुनाति । 17. I. वधूः इति , उपाध्यायदूतः । II. ..... देवी इति .... । .... " राजन् ! उपाध्यायदूतोऽस्मान् त्वरयति " इति .... ।

****

****

कक्षा - दशमी । पञ्चमः - पाठः । जननी तुल्यवत्सला । AS PER NEW CBSE PATTERN - 2021 - 2022 .

सं	अनुच्छेद - 1 वाक्यानि Q.NO. 9 & 10 (4 + 6 = 10 Marks)	कर्तृ - क्रिया	विशेषण - वि	पदं - पर्यायप	पदं - विलोमप
1	कश्चित् कृषकः बलीवर्दाभ्यां क्षेत्रकर्षणं कुर्वन्नासीत् । कोई किसान बैलों से खेत जोत रहा था ।	कृषकः - ...	कश्चित् - ...	कृषीवलः =... वृषभः = ...	धेनुः x ...
2	तयोः बलीवर्दयोः एकः शरीरेण दुर्बलः जवेन गन्तुमशक्तश्चासीत् । उन बैलों में एक बैल शरीर से कमज़ोर वेग से चलने में असमर्थ था ।	... - आसीत्	तयोः - ... ... - दुर्बलः	वपुषा = ... वेगेन = ...	सबलः x ... मन्दगमनेन x ...

3	अत: कृषक: तं दुर्बलं वृषभं तोदनेन नुद्यमान: अवर्तत । इसलिए किसान उस कंजोर बैल को कष्ट से धकेल रहा था ।	कृषक: - ...	... - वृषभं	बलेन नीयमान:=...	सुखेन x ...
4	स: ऋषभ: हलमूढ्वा गन्तुमशक्त: क्षेत्रे पपात । वह बैल हल को उठा करके चलने में असमर्थ होने पर खेत में गिर गया ।	... - पपात	अशक्त: - ...	अपतत् = ... कृषिभूमौ=...	आगन्तुम् x ... शक्त: x ...
5	क्रुद्ध: कृषीवल: तमुत्थापयितुं बहुवारं यत्नमकरोत् । तथापि वृष: नोत्थित: । क्रोधित किसान ने उस बैल को उठाने का बहुत बार प्रयत्न किया । फिर भी वह बैल नहीं उठा ।	... - अकरोत् ... - उत्थित:	क्रुद्ध: - ...	अनेकवारं=... उद्यमं = ...	मेष: x ... पतित: x ...
6	भूमौ पतितं स्वपुत्रं दृष्ट्वा सर्वधेनूनां मातु: सुरभे: नेत्राभ्यामश्रूणि आविरासन् । भूमि पर गिरे अपने पुत्र को देखकर सब गायों की माता सुरभि के नेत्रों से आंसू आने लगे ।	अश्रूणि - ...	पतितं - ... ... सुरभे:	पृथिव्यां = ... नयनाभ्यां=...	परपुत्रं x ... पितु: x ...
7	सुरभेरिमामवस्थां दृष्ट्वा सुराधिप: तामपृच्छत् - “ अयि शुभे ! किमेवं रोदिषि ? उच्यताम् ” इति । सुरभि की इस अवस्था को देखकर इन्द्र ने उससे पूछा - “ हे शुभ लक्षणों वाली ! क्यों इसप्रकार रो रही हो ? कहो ” ।	सुराधिप: - ... (त्वं) -	इमां - ...	आर्ये ! = ... दशाम् = ... इन्द्र: = ...	हससि x ... तं x ...

Q.15. I. 1. कृषक: काभ्यां क्षेत्रकर्षणं करोति ? 2. तयो: एक: बलीवर्द: केन दुर्बल: आसीत् ? 3. ऋषभ: हलमूढ्वा कुत्र पपात ?

II. 1. कृषक: बलीवर्दाभ्यां किं कुर्वन्नासीत् ? 2. सुराधिप: सुरभिं किम् अपृच्छत् ? 3. कृषीवल: वृषभम् उत्थापयितुं किम् अकरोत् ?

****

सं	अनुच्छेद - 2 वाक्यानि Q.NO. 9 & 10 (4 + 6 = 10)	कर्तृ - क्रिया	विशेषण - वि	पदं - पर्यायप	पदं - विलोम
1	सा च - “ विनिपातो न व: कश्चिद् दृश्यते त्रिदशाधिप: । और वह - “ हे कौशिक ! तीनों दशाओं के राजा इन्द्र ! तुम्हारा कोई कष्ट नहीं दिखाई देता ,	... - दृश्यते	... -विनिपात:	संकट: = ..	न: x ...
2	अहं तु पुत्रं शोचामि तेन रोदिमि कौशिक ! ॥ मैं तो पुत्र के कारण दु:खी हूं इस लिए रोती हूं ” ।	अहं - ... ... - रोदिमि	-	इन्द्र ! = ... तनयं = ...	पुत्रीम् x ... हसामि x ...
3	“ भो वासव ! पुत्रस्य दैन्यं दृष्ट्वा अहं रोदिमि । हे देवराज इन्द्र ! पुत्र की दीनता को देखकर मैं रो रही हूं ।	अहं - ...	-	दु:खम् = ... हे इन्द्र ! = .	सुखम् x ... त्वं x ...
4	स: दीन इति जानन्नपि कृषक: तं बहुधा पीडयति । “ वह बैल दीन / कमजोर है ” करके जानता हुआ भी किसान उसे उसे (बैल को) बहुत बार पीड़ा देता है ।	कृषक: - ...	... - दीन	अनेकप्रकारेण = ...	सन्तोषयति x किञ्चित् x ...
5	स: कृच्छ्रेण भारमुद्वहति । इतरमिव धुरं वोढुं स: न शक्नोति ।	स: - ...	-	कष्टेन = ...	सुखेन x ...

	वह (बैल) कठिनाई से भार उठाता है । दूसरे की तरह वह धुर / जुए को उठाने / ढोने में समर्थ नहीं है ।	... - शक्नोति		अन्यम् = ...	आत्मानम् x
6	एतत् भवान् पश्यति न ? " इति प्रत्यवोचत् । यह आप देखते है न " । ऐसा उत्तर दिया ।	भवान् - .... (सुरभि:)- ...	-	त्वं = ... प्रत्यवदत्=..	तत् x ... भवती x ...
7	" भद्रे ! नूनम् । सहस्राधिकेषु पुत्रेषु सत्स्वपि तव अस्मिन्नेव एतादृशं वात्सल्यं कथम् ? " हे प्रिये ! अवश्य ही । हजारों से अधिक पुत्रों के होने पर भी तुम्हारा ऐसा प्रेम इसी में क्यों है ?	... -(अस्ति)	..... - पुत्रेषु एतादृशम् - ...	प्रेम = ... अवश्यम् =..	द्वेष: x ...

Q.15. I. 1. पुत्रस्य दैन्यं दृष्ट्वा का रोदिति ? 2. कृषक: कं बहुधा पीडयति ? 3. वृषभ: कथं भारमुद्वहति ?

II. 1. इन्द्र: सुरभिं किम् अपृच्छत् ? 2. स: किम् उद्वहति ? 3. सुरभि: इन्द्रं किम् अवदत् ?

Q.18. मञ्जूषा :- विनिपात: , अहं , तेन , त्रिदशाधिप: । अन्वय: :- कौशिक ! ...... , कश्चिद् व: ..... न दृश्यते । ...... तु पुत्रं शोचामि ...... रोदिमि ।

****

सं	अनुच्छेद - 3 वाक्यानि Q.NO. 9 & 10 (4 + 6 = 10)	कर्तृ - क्रिया	विशेषण - वि	पदं - पर्यायप	पदं - विलोमप
1	इति इन्द्रेण पृष्टा सुरभि: प्रत्यवोचत् - ऐसा इन्द्र के द्वारा पूछे जाने पर सुरभि ने उत्तर दिया -	कर्मवाच्य ... - पृष्टा	-	एवम् = ... अवदत् = ...	उक्ता x ...
2	" यदि पुत्रसहस्रं मे सर्वत्र सममेव मे । " हे देवराज इन्द्र ! जबकि हमारे हजारों पुत्र मेरे लिए सभी जगह समान ही हैं ।	-	-	मम= = ... तुल्यम् = ...	विषमम् x एकत्र x ...
3	दीनस्य तु सत: शक्र ! पुत्रस्याभ्यधिका कृपा ॥ " तब भी कमजोर पुत्र के ऊपर मेरी अधिक कृपा / दया है " ।	.... –(भवति)	दीनस्य - ...	अधिकस्य=... दया = ...	सुखिन: x ... न्यूना x ...
4	" बहून्यपत्यानि मे सन्तीति सत्यम् । " मेरी बहुत संतानें है , यह सत्य है ।	अपत्यानि -	बहूनि - ...	सन्तति:= ... वास्तवं= ...	असत्यम् x
5	तथाप्यहमेतस्मिन् पुत्रे विशिष्य आत्मवेदनामनुभवामि । तो भी मैं इस पुत्र में अपने विशेष दु:ख / दर्द को अनुभव करती हूं ।	(अहं) - ...	एतस्मिन् -...	बाधां = ... तनये = ...	सन्तोषम् x त्वं x ....
6	यतो हि अयमन्येभ्यो दुर्बल: । सर्वेष्वपत्येषु जननी तुल्यवत्सला एव । क्योंकि निश्चित रूप से यह दूसरों से दुर्बल है । सभी संतानों में मां समान रूप से प्रेम करने वाली होती है ।	... -(भवति)	दुर्बल: - ... जननी - ...	इतरेभ्य: =... बलहीन: = ...	सबल: x ... जनक: x ...
7	तथापि दुर्बले सुते मातु: अभ्यधिका कृपा सहजैव " इति । तो भी दुर्बल पुत्र पर मां की अधिक कृपा सहज रूप से होती है " ।	...- (भवति)	.... - सुते ... - कृपा	पुत्रे = ... प्रकृति: = ...	सबले x ... असहजा x

Q.17. I. 1. कीदृशे सुते मातु: अभ्यधिका कृपा ? 2. सर्वेष्वपत्येषु का तुल्यवत्सला भवति ? 3. सुरभि: विशिष्य किम् अनुभवति ?

II. 1. इन्द्रेण पृष्टा सुरभि: किं प्रत्यवोचत् ? 2. सुरभि: कस्मिन् आत्मवेदनाम् अनुभवति ? 3. कीदृशे सुते मातु: अभ्यधिका कृपा भवति ?

Q.18.मञ्जूषा :- मे , दीनस्य , अभ्यधिका , शक्र ! । अन्वय: :- ... ! , यदि मे पुत्रसहस्रं , ... सर्वत्र सममेव । (परं) तु ...... पुत्रस्य सत: .... कृपा (भवति) ।

****

सं	अनुच्छेद - 4 वाक्यानि Q.NO. 9 & 10 (4 + 6 = 10)	कर्तृ - क्रिया	विशेषण - वि	पदं - पर्यायप	पदं - विलोमप
1	सुरभिवचनं श्रुत्वा भृशं विस्मितस्याखण्डलस्यापि हृदयमद्रवत् । ऐसा सुरभि के वचन को सुनकर हैरान देवराज इन्द्र का भी हृदय पिघल गया ।	हृदयम् - ...	-	अधिकम् =... आकर्ण्य = ...	न्यूनम्
2	स च तामेवमसान्त्वयत् - " गच्छ वत्से ! सर्वं भद्रं जायेत । " और वह उसे (सुरभि को) इस तरह से ही सान्त्वना दी - " हे पुत्री ! जाओ ! सब कुछ ठीक हो जाए " ।	स: -... (त्वं) - ... . - जायेत	सर्वं - ...	श्रेय: = ... भवति = ...	किञ्चित् x ... अभद्रम् x ... आगच्छ x ...
3	अचिरादेव चण्डवातेन मेघरवैश्च सह प्रवर्ष: समजायत । जल्दी ही वेग युक्त हवा से बादलों की गर्जना के साथ वर्षा हुई ।	प्रवर्ष: - ...	-	वर्षा = ... शब्दै: = ...	शान्तवायुना x ...
4	पश्यत: एव सर्वत्र जलोपप्लव: सञ्जात: । देखते ही सब जगह जलसंकट हो गया ।	उपप्लव: - ...	-	तोयम् = ... अभवत् = ...	एकत्र x ... जलप्रवाह: x ...
5	कृषक: हर्षातिरेकेण कर्षणविमुख: सन् वृषभौ नीत्वा गृहमगात् । किसान खुशी से भर करके जोतने के काम से विमुख होकर के बैलों को ले करके घर गया ।	..... – अगात्	... - कृषक:	अगच्छत् = ... आनन्द = ...	सुमुख: x ... आनीय x ...
6	" अपत्येषु च सर्वेषु जननी तुल्यवत्सला । माता का प्रेम सभी बच्चों पर समान होता है ।	.... -(भवति)	... - जननी .... -अपत्येषु	सन्ततिषु = ... समान = ...	द्वेषिणी x ... एकस्मिन् x ...
7	पुत्रे दीने तु सा माता कृपार्द्रहृदया भवेत् " ॥ परन्तु कम्जोर पुत्र पर माता का हृदय अधिक कृपा युक्त होता है ।	माता - ...	... - माता ... – पुत्रे	दया = ... तनये = ...	निर्दया x ... पिता x ...

Q.15. I. 1. केन प्रवर्ष: समजायत ? 2. कृषक: कथं कर्षणविमुख: अभवत् ? 3. कृषक: वृषभौ नीत्वा कुत्र अगच्छत् ?

II. 1. देवेन्द्र: ता० कथम् असान्त्वयत् ? 2. अचिरादेव कथं प्रवर्ष: समजायत ? 3. जननी केषु तुल्यवत्सला भवति ?

Q.18. मञ्जूषा :- पुत्रे , जननी , भवेत् , सर्वेषु । अन्वय: :- ..... च अपत्येषु .... तुल्यवत्सला (भवति) । (परं) दीने ...... तु सा माता कृपार्द्रहृदया ...... ।

****

पाठ: - 5 - उत्तराणि :- अनुच्छेद - 1 :- Q.15 . I. बलीवर्दाभ्याम् , शरीरेण , क्षेत्रे । II. ... क्षेत्रकर्षणम् .... । ....“ अयि शुभे ! किमेवं रोदिषि ? उच्यताम् ” इति .... । ... बहुवारं यत्नम् अकरोत् । अनुच्छेद - 2 :- Q.15 . I. सुरभि: , बलीवर्दं , कृच्छ्रेण । II. .... “ भद्रे ! नूनम् सहस्राधिकेषु पुत्रेषु सत्स्वपि तव अस्मिन्नेव एतादृशं वात्सल्यं कथम् ? ”... । ... भारं ... । ... “ भो वासव ! पुत्रस्य दैन्यं दृष्ट्वा अहं रोदिमि ” इति .... । Q.18. त्रिदशाधिप: , विनिपात: , अहं , तेन ।

अनुच्छेद - 3 :- Q.15 . I. दुर्बले , जननी , आत्मवेदनाम् । II. .... “ यदि पुत्रसहस्रं मे सर्वत्र सममेव मे कृपा ” इति .... । .... एतस्मिन् पुत्रे .... । .. दुर्बले सुते .. । Q.18. - शक्र ! , मे , दीनस्य , अभ्यधिका । अनुच्छेद - 4 :- Q.15 . I. चण्डवातेन , हर्षातिरेकेण , गृहम् । II. ....“ गच्छ वत्से ! सर्वं भद्रं जायेत । ” इति .... । .... चण्डवातेन मेघरवैश्च सह .... । .... अपत्येषु ...... । Q.18. सर्वेषु , जननी , पुत्रे , भवेत् ।

****

****